

HOTARUL

★ ★ **Revistă literară și culturală** ★ ★

SUMAR :

Gh. Ciuhandu	Centenarul din anul viitor al orașului Arad
A. Cotruș	Horia, dormi liniștit!...
Marcel Olinescu	Alba-Iulie, de praznic îmbracă-te (versuri)
Horia Petra-Petrescu	Ceață (versuri)
N. D. Covaciu	Cercetașul (povestire fantastică)
Gh. Moșiu	Adevăr și realitate
Petre Pascu	Dimineața (versuri)
Ion. Th. Ilea	Înserarea de sânge (versuri)
Isaia Tolan	Nocturnă (versuri)
Ioachim Dabiciu	Ungurii din ținutul Aradului
a. c.	Inceputul sportului românesc din Arad
Ion Vornicu	Figuri arădane contemporane: George Hârgot
Pan	Actualități: Teatrul românesc
	Cronica rimată

Recensii. CĂRȚI: *Eugenia Speranța*: Problemele sociologiei contemporane (i. pg.) — George Sofronie: Dreptul Statului de a declara război (m. i. șt.) — G. Bogdan-Dulcă: Ioan Barac (a. n.)

REVISTE: Revista Institutului social Banat—Crișana (m. p.) — Azi (m. ol.)

Insemnări: Scriitorii Români independenți — Peter Neagoe — „Ateneul Național” — Poezia — Sculptorul Romul Lădea (a. n.) — Gara Decebal (a. c.)

Cu un supliment artistic: *Suzana ieșind din baie* — gravură în lemn — de Marcel Olinescu.

HOTARUL apare sub îngrijirea unui comitet de redacție, format din următorii membri ai „Ateneului Popular Arădan”: Barbu Pompiliu, Ciuhandu Gh., Constantinescu Al., Găvănescu Eduard, Lupaș Octavian, Olinescu Marcel, Negură Al., Păun Mihail, Isaia Tolan și Vuia Tiberiu.

HOTARUL apare lunar cu un singur număr dublu pentru lunile Iulie și August, abonamentul fiind:

Pentru autorități, instituții și întreprinderi comerciale, financiare și industriale,
pe an --- --- --- 200 lei
pentru particulari 100 lei

* * *

HOTARUL va apare in 24 și 28 pagini.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PENTRU DOMNII AUTORI. Manuscrisele nepublicabile nu se păstrează și nu se înapoiază. Cele admise de comitet vor fi publicate în ordinea primirii.

Domnii autori sunt rugați a trimite manuscrisele scrise la mașină, pe o singură pagină și perfect citibile.

Pentru tot ceiace privește **redacția**: manuscrise, cărți, reviste, etc. a se adresa *Al. Negură, publicist, Arad.*

Abonamentele și tot ceiace privește **administrația**, se vor adresa *Al. Constantinescu, profesor, Bul. General Dragalina, Arad.*

NOTA ADMINISTRAȚIEI. Rugăm pe domnii abonați să ne trimită costul abonamentului pe adresa: Al. Constantinescu, Arad, Bulevardul General Dragalina, 16.

CENTENARUL DIN ANUL VIITOR AL ORAȘULUI ARAD

Politica maghiară a ridicat ideia acestui centenar, care ar însemna să-și reamintească de evenimentul de acum nouăzeci și nouă de ani, când Aradul, simplu oraș cameral până atunci, a fost înălțat la starea de oraș liber regesc.

Cine, ce interes poate avea, azi, să comemoreze acel eveniment, într'un oraș cu elemente eterogene de-un vădit refractarism față de interesele românești?

Dacă alții au pus problema, avem, la tot cazul, dreptul să ne ocupăm și noi de ea și s-o privim, de o parte, prin prisma faptelor istorice și, de alta, prin aceea a intereselor românești.

Căci, firește, *acestea* trebuie să prezideze la luarea unei hotăriri în chestiune.

*

Să vedem, deci, cum ni se prezintă problema.

Ce însemnă ridicarea unui oraș la starea de „oraș liber regesc“, în ipostasul politic ungar? — Însemnă ridicarea la o stare de nobilitate, ce egală cu scoaterea colectivității, ca atare, a cetățenilor, deși nu și a locuitorilor în particular, de sub obligamentele iobăgești față de domnul de pământ, care, în cazul dat, era erariul.

Deci comemorarea a o sută de ani dela eveniment ar însemna ca, în cadrele reminiscențelor istorice, să se facă cultul unor privilegii apuse, într-o țară care, ca România, prin Constituția sa a desființat și oprit (Art. 10.) „toate privilegiile, de orice natură, scutirile și monopolurile de clasă“.

Cum, așa dar, s'ar putea potrivi și admite sărbătorirea proiectată!?

*

Legislația ungară dela 1876 chiar a imputinat, ea însăși, numărul orașelor libere regești, pentru că nu li-a aflat rostul. Dela 28 le-a redus la 20. Dintre acestea,

astăzi, cinci orașe fac parte din corpul României.

Ungaria li-a redus numărul și importanța, iar România să fie de acord cu asemenea sărbătoriri de medievale și întârziate privilegii ca cele proiectate de concetățenii maghiari din Arad?

„Să nu fie“ — după cuvântul Scripturii!

*

Dar să examinăm problema și din alte laturi, cari ne privesc mai de aproape pe noi Români.

Când s-a făcut înălțarea politică a orașului, Aradul era într-o ascendență ungurească, sub raportul etnografic. Cum adevărat? — Așa, că orașul Arad înainte de așezarea aici a Sârbilor la sfârșitul veacului XVII și înainte de sporirea elementului german aici, era un oraș românesc, după majoritatea populației sale. După emigrarea unui mare contingent de Sârbi în Rusia, în a doua jumătate a veacului XVIII, ne-am regăsit proporția numerică anterioară. Cine nu ne va crede, poștească să deschidă volumul II din „Istoria orașului Arad“, de Lakatos Otto, și va vedea (la pag. 54), după statistica episcopiei romano-catolice, că la 1777, în Arad se aflau numai 2434 romano-catolici (maghiari și germani la un loc), pe când Români, „greco-orientali“ erau în număr de 5595 suflete ¹⁾.

Prin sporirea numerică și prin ridicarea artificială a elementului unguresc, care a reușit să înghită mulți germani până la 1834, a sporit maghiarimea în Arad; iar Români au început să piardă, în pragul anului 1834, din pozițiile lor economice și, în special, din intravilanele ce le-aveau până atunci în însuși centrul orașului Arad. Aceste împrejurări sunt verificate și prin cercetări făcute cu prilejul unor cereri ale parohilor ortodocși din Arad, cari, pe urma scăpătării numerice și economice a credincioșilor lor, își reclamau sesiuni parohiale.

Și dacă sporul în cifra sufletelor și în spirit maghiar al orașului Arad, care încă i-a dat prestigiul de-a putea fi înălțat la rangul de oraș maghiar liber regesc, s-a făcut și pe spinarea și în paguba noastră, — atunci bunul simț politic al Românilor și dorința de prăznuire a concetățenilor maghiari mai crede cineva că se pot concorda?!

În nici un caz!

Și atunci, avem un motiv în plus, împotriva aceluși proiect de sărbătorire.

*

Dar nu numai motive de ordin politic și economic, ci și de natură duhovnicească, se împotrivesc acelei prăznuiri, care ar fi s-o privim mai curând ca o provocare, decât o prăznuire.

Iată, anume, despre ce este vorba!

Pe lângă „privilegiile“ cu care fu investit orașul Arad la 1834 sub raport politic și economic, mai avem de a semnală un privilegiu: acela de-a fi „patron“ al catolicismului maghiar în acest oraș, în care, la începutul veacului XVIII se fixase

¹⁾ Pentru cunoașterea referințelor etnografice și religioase din acea vreme, trebuie să menționăm aci că, în Arad nu existau nici greco-catolici, nici reformați și nici luterani, în pragul anului 1777, ci numai 30% romano-catolici, 70% ortodocși și 0% izraeliți. Pe uniți nu-i putuse aduce, încă, stăpânirea politică și vrajba dintre ortodocși, la ființă, decât dela 1777 încoaci. Iar protestanții, chiar maghiari de ar fi fost, nu erau tolerați în cuprinsul orașului. Cum ni se spune (Aradi Közlöny din 16 Aprilie 1930) cel dintâi protestant a fost admis să domicilizeze în Arad la anul 1788.

un scaun de episcop românesc, venit din Ineu românesc și așezat aici într-un oraș de asemenea românesc, și ortodox în aceeași vreme.

Da, acestea eră idealul politic ungar al vremii de-atunci, dela 1834: să covârșească, cu numărul și cu puterea economică, dar și în cele suflotești, pe „schismaticii“ Români arădani, refractari față de catolicismul care devenea tot mai maghiar și mai agresiv.

În această privință avea să le steie catolicilor maghiari, într-ajutor, însuși fanaticul rege catolicizant Francisc I. El adică fixă, în punctul 7 al diplomei sale din chestiune, privilegiul și obligamentul nou al orașului, de-a face pe „patronul“ religiei catolice în ambele sale ipostase: romano-catolic și greco-catolic. Ceeace însemna, că orașul, acum maghiar după preponderența numerică a locuitorilor, în temeiul dreptului patronal conferit, să poată avea cuvânt la angajarea, în spirit catolico-maghiar, a preoților de cele două rituri deosebitoare, și să le facă înzestrări materiale și lefuri și să le zidească biserici nouă, după trebuință, . . . pe punga tuturor cetățenilor din acest oraș ²⁾).

Să ne lixăm și aceste momente în atenție, întrebându-ne: cum am putea suporta un praznic de-acest fel, insinuant și provocător!?

*

. . . Și încă un motiv, mult mai dureros.

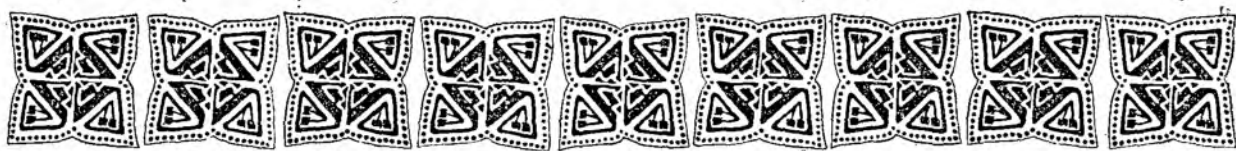
În vremea aceea, în vara anului 1834, în a căruia lună August s-au petrecut marile serbări de inaugurarea orașului „liber regesc“, sub presidiul unui incredințat special al regelui, în persoana baronului Orczy Lőrincz, — întreagă obștea românească și ortodoxă a orașului și județului Arad se află într-o extremă stare de deprimare sufletească și de jale chiar. Nu din pricina acelor serbări politice, ci din covârșitoare motive duhovnicești. Numai în veacul al XVIII-lea se mai pomeniseră prigoniri și siluiri ca acelea prin cari fuseseră trecuți Românii ortodocși din acest județ, din primăvara anului 1834 și până în 1835, după directivele episcopului greco-catolic Samuil Vulcan dela Oradea și cu ajutorul brutal al administrației politice a comitatului Arad.

Nu grăesc acest lucru dintr-un resentiment „confesional“, ce mi s-ar putea reproșa, ci sub povara sufletească a nenumăratelor documente din trei arhive publice, cari tocmai mi-au trecut pe sub condeiu, concretizate într-o lucrare mai vastă, demascând aceste uneltiri străine și desbinare românească prin frați de acelaș sânge. . . . Și atunci, pentru a scurta vorba aceasta penibilă, întreb: Cu ce ochi sufletești am putea privi serbările proiectate, dacă, după atâtea eclipse de conștiință românească ale politiceii noastre, ni s-ar da să le vedem și pe acestea?

Nu scriu politicește, ci românește, dintr-o conștiință curată, o lapidară pagină de istorie, aplicată la conștiința autorităților și a obștei românești din Arad.

GH. CIUHANDU

²⁾ Cum au huzurit catolicii noștri din Arad, în umbra acestui medieval smochin roditor al „patronatului“ de atunci și chiar și în România, am arătat-o mai deaproape în lucrarea mea „Patronatul eclestastic ungar în raport cu Drepturile statului român“ (1928), la pag. 119—124.

Horia, dormi liniștit! . . .

*Horia, dormi liniștit! . . .
gândul tău de foc a biruit . . .
grozii ca o apă tulbure s'au dus,
pe toideauna spre apus.*

*Horia, dormi liniștit! . . .
vreri aspre veghează neconținut
și'nchid pentru năluci și strigoi,
toate drumurile 'ntoarcerii 'napoi.*

Alba-Iulie, de praznic îmbracă-te! . .

*Alba-Iulie de praznic îmbracă-te
și-adună-ți cei mai drepti și mai pietroși voinici
din munți, din câmpii, de maluri de ape,
cu inima unii de alții aproape,
să-și prăznuiască dezrobirea aici
unde Horia, sub zăvoare și lacăte,
a fost dus să moară pe roată.*

A. Cotruș.

CEAȚĂ.

*Norii au plecat pe stradă la plimbare . . .
Oamenii se ivesc ca dintr-o gură de mină.
Pe-un ecran de fum rulează un film cu floră marină,
Iar luminile sunt flori de foc reflectate-n mare.*

*Casele au rămas fără' de acoperiș ca'ntr' o schiță neterminată.
Peisagiul pastîșează un desen de Carrière.
Toamna a galvanizat natura într'un gris de fer;
Numai reclama luminoasă face pată.*

*Total e confuz ca un început de gând.
Aerul e saturat de suflete și de iubiri defuncte.
O picătură de ploaie m-a sărutat pe frunte . . .
Oare cine-o fi plângând?*

MARCEL OLINESCU.

CERCETAȘUL.

— O povestire fantastică. —

Mai întâi și mai întâi am să rog pe prea-cinstitul cititor al acestor rânduri să nu ceară dela mine ceea ce îmi este peste putință și să mă lase să ocolesc introducerea. O rugare cam ciudată, dar foarte îndreptățită, dacă va afla că cele ce vor urma se vor petrece în ceriuri, în rai.

Să descrii raiul în zilele noastre e o îndrăzneală peste puterile omenești. Poate că este și alt iad decât cel de pe pământul nostru, de astăzi; iadul ar fi mai ademenitor de descris, deoarece n-ai avea să începi decât cu bătăniile mitocanilor în gazetărie și cu datul la mir, electoral, — dar raiul, cu sferle înalte, cu cântecele îngerești, cu curăția imaculată, veți înțelege prea bine, că astăzi, când ai impresia că te plimbi, de multeori, și între ruinele cuvintelor, este peste putință.

Marea mea licență poetică am să o scuz cu o placardă, ca pe vremea teatrului elisabethan, în Anglia, când se scria: »Palat«, și spectatorului trebuia să i se năzarească palatul, când se arăta »Câmp de luptă« și spectatorul era silit să se înfioare, ca și când ar fi, aievea, pe un câmp de luptă.

Cetitorul să-și închipuie că am scris pe placarda mea, la începutul acestei mult grăitoare povestiri fantastice: »Raiul« și că se află — amăsurat aptitudinilor sale spirituale — cu adevărat în rai.

»Rai«! Fiecare și-l închipuie după cum îl taie pe dânsul capul, întocmai după cum își închipuie, individual, democrația, înflorirea patriei, iubirea, adică din perspectiva sa de brotăcel sau de vultur. (O anchetă conștiințioasă în privința aceasta

cred că ar da rezultate foarte... edificatoare.)

Dar acum vine o licență și mai mare, după ce am trecut hopul cel greu de a nu descrie raiul: câtă vreme pe scena teatrului era, până bine de curând, »tabu« să prezinți pe Domnul Dumnezeu în persoană — în povestirea noastră fantastică apare Dumnezeu. Nu numai ochiul Lui, mare și înțelegător, în mijlocul triumphiului trinității, ci Dumnezeu, în carne și în oase, dacă este permis să spunem așa, când L-am antropomorfizat, când i-am dat, noi, oamenii, înfățișarea unui om bătrân, venerabil, cu barbă mare, albă, cu mâinile întinse spre noi în tonalitatea »Pace vouă!«

A tot auzit urechea Prea—Sfântului rugăciuni, cari îi cereau ajutorul, odată, de două ori, de zeci și zeci de ori, rugăciuni de pe malul Dunării, din Budapesta.

În fiecare Duminecă, pe vremea bisericii, vedea cum se aliniaza în fața monumentelor iredentiste maghiare cete de cercetași bine legați, frumoși, sănătoși, cum salută steagul țării lor, cum îl dau jos, până la mijlocul prăjinei, în semn de doliu și cum cântă mai apoi imnul lor național, salutând stindardul și jurând că nu se vor da împăcați, până nu vor recuceri teritoriile »furate«.

— »Sfinte Petre«, spuse odată Dumnezeu, »să faci bine și să-mi alegi pe unul din șefii cercetașilor, cari dau onorurile Dumineca și mi se roagă, aducându-mi-l aici.«

— »Prea bine«, se închină Sfântul Petru și într-o bună zi numai că luă din așternut pe unul din cei mai simpatici și vi-guroși cercetași, îi spuse să se

'mbrace în costumul său de gală, fiindcă e primit în audiență la Zămislitorul cerului și al pământului.

Cercetașul și-a luat din echipament tot ce a avut el mai bun și — meșter în jocul de-a fanioanele, în aruncatul lăncii, în cursele de schimbași — începu în »pas alergător« să se îndrepte spre rai. Pasu-i era săltat, își legăna mâinile în dragă voie, doar subsuoară avea un album, cu articole de propagandă pentru »Ungaria reînviată.«

Ce e stratosfera străbătută de Piccard, față de locurile străbătute de cercetașul zorit să vadă prealuminata față a Celui Vecinic!

În sfârșit se afla înaintea Lui.

— »Bine ai venit, cercetaș,« zise Domnul.

— »Sănătate!« îndrăzni să șoptească cercetașul, cu inima la gură.

— »Am auzit Eu destule rugăciuni, de când v-am dat puțința să trăiți, voi oamenii, pe lume! Voi ziceți că sunteți făcuți după chipul și asemănarea Mea — nu-i așa?«

— »Așa!«, îndrăzni să bolborosească cercetașul.

— »Dacă sunteți după chipul Meu, — apoi — află că Eu nu m-am luat de cap cu nimeni, după cum o faceți voi. V-am dat pământul, să-l stăpâniți, și să vă bucurați de el. Ce frumos e! Câte comori zac în măruntaiele lui! Cum ar trebui să vă împărțiți, frățește, pământul și să dați lupte cu natura, să vi-o aserviți!«

În timp ce vorbea Domnul apărură și Sfântul Petru, îndemnând pe cercetaș să nu-și piardă curajul.

— »Cunoști tu »legea cercetașului«?, întrebă Domnul pe cercetaș.

— »Cunose!«, răspuse acum cu hotărâre cercetașul.

— »Atunci să-mi spui punctul doi«.

— »Cercetașul nu minte: el e curat în gând, în vorbe și în fapte«.

— »Prea bine. Și al șaselea?«

— »Cercetașul nu face deosebire de credință, de clasă socială și de avere.«

— »Minunat! Al optulea?«

— »Cercetașul respectă părerea altora și-și ia răspunderea faptelor sale«.

— »Al unsprezecelea?«

— »Cercetașul e bun cu animalele, îi plac florile și cercetează natura«.

— »Mai bine nu se poate! Și ultimul punct, al doisprezecelea?«

— »Cercetașul se silește să facă în fiecare zi o faptă bună, oricât de neînsemnată ar fi ea.«

— »Văd că știi legea. Și o urmezi cu sâmbătate?«

— »Urmez«.

— »Ești bun cu animalele?«

— »Sunt«

— »Dacă ești bun cu animalele — cu atât mai bun trebuie să fii cu oamenii! Să le respecti părerea, chiar și când nu conglăsuiește întru toate cu a ta. *Bunăvoință*, deci, bunăvoință. Și să nu faci deosebire de credință.«

Aici plecă cercetașul capul, sub puterea unei învinuiri, aduse de conștiință: porunca asta ai călcat-o! Se gândea la monumentele iredentiste, cari îi dădeau sfatul respicat: să nu-ți pese de credința altuia!

— »Răspund, cercetaș, la alte câteva întrebări de ale Mele! Nu spuneți, voi, oameni, că *Dumnezeu este unul*: Marcu 12, 29: »Iară Isus a răspuns lui (cărturarului, care L-a întrebat: »care poruncă este mai întâi de toate?«) Mai întâi de toate poruncile, este: »Auzi, Israilc, Domnul Dumne-

zeul nostru, domn *unul* este.« Și tot la Marcu găsești (12, 31) și a două poruncă, asemenea acesteia (a spus Isus): Să iubești pe deaproapele tău ca însuși pe tine. *Mai mare* decât acestea: altă poruncă *nu* este. »Sunt Eu *unul* singur?«

— »Firește«, bolborosi cercetașul.

— »Atunci cum pot Eu să fiu rău, cu alte popoare și *bun* numai cu unul? Am dat Eu porunca: iubește pe deaproapele tău ca pe tine însuși!«?

— »Da.«

— »Atunci cum pot Eu să sprijinesc *ura*? Cum pot Eu să binecuvânt pe cel ce urăște? — Când v-am trimis Eu pe Isus pe pământ nu erați popoarele cu conștiința de popoare ca astăzi. Naționalismul, cum îi ziceți voi, nu încolțise încă. Crezi tu că dacă mi-aș trimite Fiul, din nou, pe pământ, l-aș sfătui să vă învrăjbească și mai mult? Ar fi asta creștineste? N-ar vorbi Fiul meu astfel: »*Iubiți-vă, neamuri!* Să iubești și neamul învecinat, arătându-i compătimirea, mila, de este în primejdie, ajutându-l, sprijinindu-l, ca bine să-ți meargă ție pe pământ? Nu te bucura de durerea altuia, fie acest altul om singuratec ori popor!«? Eu, de care spuneți voi că lumea o cârmuiește, că nu sunt nedrept că toate le pot, că sunt bunătața întrupată, aș putea Eu să dau Fiului Meu alt sfat?«

Nu așteptă răspuns Domnul — de aceea și urmă:

— »Vă place oamenilor să *cochetați* acum cu *Moartea*, în loc să o lăsați în pace, să vină când îi vine ei la socoteală. Și popoare întregi cochetează cu *Moartea*, uitând că viața este așa de scurtă pe pământ!«

O tăcere lungă, îndurerată.

— »Hei, dragă cercetaș!« surâse Prea-Bunul! »In decursul războiului celui mare, mondial, cum ziceți voi, ce de rugăciuni mi-a fost dat să aud înălțându-se spre Mine! Toate țările pe

Mine și numai pe Mine mă chemau într-ajutor! De dimineață până seara, ba și în puterea nopții, îmi raporta Sfântul Petru, că el este cu posta de pe pământ și cu cheile Raiului, cum milioane și milioane de musculițe de o zi, cari sunteți voi, voi, oamenii, își îndreaptă gândul spre Mine, și se roagă: ajută-ne și adu *prăpădul* la alte milioane și milioane de musculițe! Și mă uitam câteodată și pe ferestrele cerului și vedeam cum flutură steagurile și cum trec tunurile și tankurile grele și cum alungă oamenii mari pe oamenii mari, ca puii de potârniche, iar unii cântau, cu privirea în sus »Gott erhalte, Gott beschütze« (Doamne, ține și protege) patria și pe împărat — alții cântau »Isten áld meg a magyart«

— (Doamne, binecuvântă pe maghiar!) — alții strigau »Gott strafe England!« (Doamne, pedesește Anglia!) și cântau »Der Gott, der Eisen wachsen liess, der wollte keine Knechte« (Dumnezeu, care a lăsat fierul, n'a vrut slugi plecate!) Dar mă uitam și *într'altă parte* și auzeam că și *acolo* mă chiamă. Unii cântau: »God save the King« (Doamne, păzește pe Rege) alții: »Tu, Doamne sfinte, cerește părinte!«, cerându-mi ajutor pentru »Rege« și pentru »Patria română.« Și toți, mă luau pe Mine de patron, punând *monopol* pe Mine. stând să jure că *numai lui* am să-i fac »dreptate«. Am avut zile grele, dragă cercetaș. Mă întrebam mereu: *cui* să-i faci dreptate, fiindcă *fiecare* credea că dreptatea se află de partea sa? Dacă aș fi fost, iacă, un om pământean, n'aș mai fi avut păr în barbă, mi-aș fi smuls-o toată, de desnădejde, în sbuciumul Meu sufletesc! »Gott strafe England?« Dar acolo erau milioane și milioane de oameni cum se cade, cari se rugau, și ei, »Doamne, păzește pe Rege!«. »O«, surâse Prea-Bunul, »oamenii au vrut pe

vremea marelui lor războiu să fac și Eu politică, uitând că Eu le-am trimis odată pe Fiul Meu, care le-a spus gândurile și simțemintele Mele! Ce au făcut cu Fiul Meu, cercetașule, ce au făcut?»

— »L-au răstignit«, murmură cercetașul.

— »Și-acum cereau ei, musculițele de o zi, ca Eu, Tatăl vecinic, înțelegi, vecinic, să intru în hora patimelor lor desmățate și necreștinești! Spune, cercetaș, ai învățat tu la școală logica?»

— »Învățat«, bolborosi cercetașul.

— »Atunci: sunt mai multe logici pe lume? Este una pentru fiecare popor?»

— »Ba nu! Logica se învață la fel pretutindeni!»

— »Bun! Atunci de ce aveți, popoarele de pe pământ, tot altă și altă logică? De ce este o logică franțuzească și alta nemțească, o logică maghiară și alta română, câtă vreme ar trebui să fie o singură logică?»

— »Uite«, zise Domnul, și peste fruntea Lui trecu un nor de amărăciune, »Vă ascult din când în când rugăciunea aceea cu »Cred într-un Dumnezeu!« Cum vreți să o aduceți în legătură logică cu »Nem, nem, soha!« Văd mame, că își adorm copilașii ca niște îngeri și rostesc crezul vostru. Văd oameni cu mintea sănătoasă cum spun crezul și cer ca din Ungaria »ciuntită« să le ajut să ajungă la Ungaria de mai 'nainte. Și clopotele bisericilor voastre se roagă așa, clopote, cari — mai de-unăzi — fuseseră turnate în tunuri, aducătoare de prăpăd păgân! »Cred« vă rugați, voi, »cred într-un Dumnezeu! Cred într-o patrie! Cred într-o dreptate divină, dumnezeiască! Cred în învierea Ungariei!«

Cercetașului i se aprinseră ochii.

— »Da! Da!« spuse el cu hotărâre.

— »Asta-i rugăciune politică,

dragă cercetaș!« zise Domnul. Ce îți spune ție fericirea a opta?»

— »Ferițiți făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema.«

— »Dacă aș, asculta rugăciunea asta, a voastră, ar veni, iarăș prăpădul pe pământ! 7—8 milioane m-ar binecuvânta pentru câteva clipe ale scurgerii vremii și alte nouă milioane de oameni ar putea spune, pe drept cuvânt: ce fel de Dumnezeu este cel care ascultă o rugăciune pricinuitoare de schingiuri, de întemnițări, de sclăvie? Și porunca Mea cu »să nu ucizi!« ce s-ar alege de ea? N-ați fi și voi uciși cu nemiluita de alții, cari apără, pe drept cuvânt, petecul de pământ, pe care trăiesc?»

Cercetașul sta »drepti« și voia să-și ducă mai apoi mâna, să arate albumul de propagandă, — dar Domnul surâse blând: »Știu ce vrei! Vrei să-ți aperi neamul. Dar și celălalt neam vrea să se apere. Trebuie să vă înțelegeți împreună. Cu albume de astea numai vă întărați și pregătiți nouă râuri de sânge nevinovat. În zadar ești cercetaș, dacă n-ai simțeminte de astea în piept. Comandantul vostru, Baden-Powell, o spune respicat, pe față: »Cercetașul adevărat urăște războiul!«

— »Altfel vor ajunge mai rău ca fiarele sălbatice« zise Sft. Petru.

Dumnezeu surâse trist.

— »Fiare sălbatice vreți să ajungeți? Nu v-am dat oamenilor, dragă cercetaș, pe un Dante, care a avut o lume întreagă în creier? Poet, cu aripi aproape până la mine! Nu v-am dat pe un Goethe, care spunea pe față: durerea unui neam, durerea mea? Nu v-am dat pe un Victor Hugo, care decreta, în marea sa iubire de oameni: »sunt cetățeanul Statelor Unite viitoare!«? Și ce ați făcut astăzi din poezia avântată?»

Cercetașul tăcea. Răspunse

Sf. Petru în locul său: »Au ajuns la scâncetele și bâlbăiturile de poeți gângavi!«

— »Nu V-am dat Eu«, urmă Domnul, pe un Koch, căruia i-am împrumutat în creier dragostea de a scruta cu microscopul, ca să descopere baccilul ce-i poartă numele? Nu a trăit pe lume un Pasteur, să vă vindece de turbare?»

— »Ce-ați făcut, voi, oame-nii?« întrepruse Sfântul Petru. »Vă luptați cu oftica și cu turbarea — dar vorbele voastre răspândesc oftica și turbarea sufletească cu nemiluita!«

— »N-am inspirat Eu creierul unui Newton, al unui Galilei, al unui Einstein, ca să scruteze nemărginitul și să vă arate cât sunteți voi de mici?»

— »Și piticii-piticilor își înveninează viața încât nici zilișoarele câte le sunt hărăzite nu și le trăiesc spre desfătarea îndreptățită pentru un pământean!«

— »N-ați avut voi, maghiarii, pe Madách, care a spus: »Ember: Küzdj és bizva bizzál!*)«? Vreți ca alți Ștefan Széchenyi să vă mai moară prin ospiciile de alienați de durere?»

După o pauză — urmă Prea-Bunul:

— »Nu v-am dat Eu pe Blériot și pe Zeppelin, să li se zămislească în creier gândul să scruteze văzduhul și să se ia la întrecere cu pasările cerului? Ce ați făcut cu gândurile lor?»

— »Se pregătesc«, mormăi Sf. Petru, »se pregătesc ca să prefacă peste noapte, iarăș, avioanele și Zeppelinurile în aparate aducătoare de prăpăd a sdroabei bietelor mâni ome-nești!«

— »Nu v-am cinstit omenirea cu un Michelangelo și cu un Leonardo da Vinci, ca să pricepeți frumusețea întrupată? Ce mi-ați ajuns, voi, purtători de penel și de daltă?»

*) „Omule; luptă și încrede-te!“, în „Tragedia Omului“.

— » Au ajuns la mângăliturile alea de să iei câmpii și la stârpiciunile alea, în piatră, de să-ți tai măneca și să fugi!« surâse trist Sf. Petru, pregătindu-se par-că să fluiere pe cheia cea mare a porții Raiului.

— » Nu v-am dat Eu pe un Gutenberg, care cu » Biblia« mea a început să vă învețe buchile? Și ce-ați ajuns?«

— » Au tipărit » Biblia Necuratului« și toate scursorile gazetelor de senzație«, tăie, scurt, Sf. Petru.

— » Biblia Necuratului! Da!« urma Prea-Sfântul. » Are dreptate Gandhi, din Indii! In Europa voastră nu mai este spiritul Fiului Meu, ci domnește Necuratul. El v-a învățat să vă ridicăți idoli mincinoși, alți zeii Baal! Vă închinați burselor și aurului. Vă înșelați unul pe altul, nepăsându-vă dacă aduceți durere în alte inimi omenesti; vă urâți până într-a șaptea spiță, pe când religia Fiului Meu este doar religia iubirii! Și-apoi veniți la Mine și mă rugați — voi, pângăritorii celor cerute de Mine — mă rugați să vă ajut în neomenestile voastre fapte! Poate un Dumnezeu așa ceva?... Iacă, voi, în Ungaria voastră, v-ați făcut chip cioplit din națiunea voastră. Credeți că numai voi și numai voi! Pereať mundus, fiat justitia! Dar justitia aceea este magna injustitia pentru și mai multe milioane și milioane de alte fapte omenesti! Vă șoptește Necuratul la cei mai mulți în urechi: Nu vă lăsați! și vă îmbată capul cu un » crez«, care nu e crez, și un fluturat de steag, care nu e steagul păcii, iar mâna-moaște a lui Sf. Ștefan o sărutați, dar credința lui creștină nu i-o urmați!«.

— » O, oameni!«, zise Domnul. » De-ai ajuns pe pământ,

dă-le de veste semenilor tăi că in zadar invocă » martor mi-e cel de sus! Nu, Eu nu vreau să fiu nici un » martor« la faptele voastre! De aici înainte să spuneți respicat: » Martor mi-e cel de jos!«, adecă el, el care vă învrăjbește, el, care vă ține în clește: Satana! Sau cu Mine sau cu el! Unul din doi! In zadar trageți toate clopotele dela biserică și cântați pe toate organele bisericilor voastre — dacă sufletul vostru nu vă cere: vrem iubirea — rugăciunile voastre sunt minciuni, da, minciuni gogonate, oricât de mult v-ați bate în piept cu credința voastră!« După o scurtă tăcere zise Prea-Sfântul: » răspunsul Meu pentru ai tăi, la rugăciunile lor, o să-l găsești acasă!...«

O detunătură. Par-că s'ar fi cutremurat temelile ceriurilor. Trecea Sfântul Ilie cu caru-i de foc?

Cercetașul simți cum se scufundă. Cu o iuțea amăgitoare. Trebuie să se țină cu mâinile de cap, ca să nu-și piardă cu desăvârșire cumpătul. Par-că fusese luat de un ciclon și dus — fără să vrea și fără să i se poată împotrivi cu slabele-i puteri omenesti.

In jurul său vedea nori, nori grei și mai apoi alții, mai puțin amenințatori, până ce văzu cumuli și numai că se simți, deodată, rostogolit ușor pe un tăpșan de verdeață, de pe lângă unul din monumentele ireden-tiste.

Da, da, se afla în Budapesta, pe locul, de unde saluta el, Duminecile, și unde invoca puterea lui Dumnezeu, să-i ajute.

Din înaltul ceriului zărea cum coboară ceva. La început i s-au părut trei smeuuri mari, de hârtie, mai apoi niște petale

uriaeșe de floare sau aripi de lebedă, mai apoi, în val-vârtej cum veneau spre dânsul, văzu, în sfârșit, că sunt o scrisoare mare și două tăblițe, cari — minune! — se scoborâră fiecare până în preajma câte unui monument și se așezară la poalele monumentului, par-că pentru odihnă.

Cercetașul se ridică într-o rână și căută să silabisească ce stetea scris cu litere mari pe plicul din fața statuii cu Ardealul, pe tăblița de dinaintea statuii cu Cehoslovacia și pe tăblița din fața statuii cu Jugoslavia.

La Jugoslavia sta scris: » Kuytya Szerbia« și » Războiul de porci«. Un glas tainic șoptea cercetașului în urechi: » Ați vorbit cu ei ca cu niște » câni«, disprețuitor, și nu i-ați lăsat să trăiască, tăindu-le calea!«

La Cehoslovacia ceti cercetașul: » Tot nem ember!« » Slovacul nu e om!« și glasul tainic îi șopti: N-ați vorbit omeneste cu ei! Și mai ceti » Matice Slovenska« și-i aduse aminte glasul că fostii stăpânitori le-au închis slovacilor chiar și singura lor instituție culturală.

Iar la monumentul Ardealului pierdut, ceti cercetașul pe plicul scrisorii uriaeșe: » Memoran-dul«. Și în plicul închis, lipit, par-că se mișcau hârtiile din el și par-că se auzeau vaiete și gemete, gemetele a milioane de oameni, cari ceruseră la » Burg« dreptate, dar » Burg« ul nici n-a deschis plicul — era plicul, găsit neatins, după războiu, în arhivele din Viena — iar trimițătorii cinstiți au înfundat temnița, fiindcă cereau dreptate...

Sibiu, 14 August 1933.

Horia Petra-Petrescu.

Adevăr și realitate.

— Cu prilejul săpăturilor din Cetatea Aradului. —

Ziua de 6 octombrie 1849 ascunde un mister. De 84 ani istoricii maghiari caută locul unde au fost executați cei 9 generali condamnați la spânzurătoare.

Din mulțimea operelor ce ne stau la dispoziție și cari ne descriu cu o mulțime de amănunte cele întâmplate, — dar nu și cu veracitate, — nu putem culege nimic sigur, toate sunt *opere de istorie romanțată*. De unde au cules autorii lor datele, când știm precis că există numai un singur *isvor* autentic »Memorialul călugărului minorit Sujanszky« care a fost martor ocular al tragicei scene? Datele călugărului însă, sunt foarte seci în ceiace privește locul unde s'a executat sentința. El ne dă numai următorul amănunt: »*plecând din cetate, după jumătate de oră de mers spre Aradul nou, s-a ajuns pe terenul unde au fost ridicate cele 9 spânzurători*«. Datele de mai sus nu sunt deloc precise, ele ne dau numai o slabă indicație, în care parte a cetății s'a întâmplat evenimentul; atât și nimic mai mult.

Trebuia deci căutată o altă cale pentru aflarea locului dacă singurul isvor pe care se putea pune temei, spune numai atât. Această cale ar fi fost săpăturile arheologice, dacă aceste ar fi fost conduse de oameni de specialitate.

În urma indicațiilor unor bătrâni, contemporani ai evenimentului, apoi bazați pe o schiță și niște scrisori ale unui condamnat, maiorul Friewies prizonier în cetatea Aradului, care deci nu a putut vedea locul de execuție, în anul 1885 și mai apoi în 1910, mai mulți intelectuali arădani au luat inițiativa cercetărilor pe teren. Aceste cercetări au fost fără rezultat. Faptul acesta se poate explica în două feluri: 1). sau locul a fost ales greșit și atunci nu se putea afla nimic, 2). sau n-au lucrat oameni de specialitate și atunci numai au stricat.

În primăvara anului 1932 se pune din nou pe tapet vechea chestiune a locului de execuție al generalilor condamnați la spânzurătoare.

Inundația catastrofală a Mureșului face ca o reparare din temelie a digurilor de apărare să fie de absolută și imediată nevoie. În urma lucrărilor de îndiguire, în partea de vest a cetății, executate prin luna Maiu 1932, se scot la iveală niște oseminte un schelet, cari, în urma locului unde au fost aflate, puteau fi

¹⁾ Lakatos Ottó: Arad története vol. I. pag. 223.

²⁾ De aceeași părere a fost și prof. univ. din Budapesta Dr. Aurel Török, când în 1910 Nov. 27 i s'a cerut opinia privitoare la săpăturile ce se executau atunci pe vechiul teren unde se credeau că au fost executați generalii (Manuscris, Palatul Cultural)

bănuite, ca făcând parte, din unul, din cele cinci cadavre ale generalilor condamnați la spânzurătoare, ce au fost îngropate la fața locului.—*)

Săpăturile începute atunci imediat de profesorul Kara, la cari săpături, am fost și eu de două ori, dar numai ca simplu spectator, m-au convins că în felul în care se executau, nu puteau duce la un rezultat științific, riguros constat. Aruncarea pământului și săparea fără de nici un sistem, ploaia și mulțimea curioșilor cari călcau și stricau totul, nu erau deloc dovada unei munci, al cărei rezultat să poată fi controlat.

Printr-un raport adresat Comisiunii Monumentelor Istorice secția pentru Transilvania, cu sediul în Cluj, am cerut sistarea săpăturilor până la delegarea unui expert, ceia ce s-a și întâmplat. Comisiunea delegă pe asistentul Ferenczi din Cluj cu executarea lucrărilor. În urma unei neînțelegeri cu Soc. Koelcsey, Comisiunea aprobă ca aceste lucrări să se facă sub supravegherea mea.

Rezultatele materiale până la sistarea lucrărilor sunt următoarele: Un schelet, niște rămășițe ale unor stâlpi, mai multe cuie și niște oase amestecate, de om și animal.

Continuarea săpăturilor întrerupte în Mai 1932 s-a făcut în zilele de 14—17 Septembrie 1933. Pentru aceste lucrări s-a format o comisie compusă din profesorul Kara și Bérczi, pictorul Pataky și inginerul Dömötör delegați ai Soc. Kölcsey, apoi prof. Dr. Nichi Lazar dir. Palatului Cultural, delegat al Primăriei Municipiului Arad și subsemnatul, ca delegat din partea Comisiei Monumentelor Istorice.

Care era obiectivul comisiei: continuarea săpăturilor întrerupte în Mai 1932; deci căutarea osemintelor lui Török și Pöltemberg; cercetarea terenului din jur prin o rețea de sondagii, ca o verificare că pe acest loc nu se mai află și alte oseminte.

Ce să întâmplat? În urma măsurătorilor făcute de inginerul Dömötör s'au stabilit locurile unde se presupune că ar fi fost îngropați ceilalți generali și s'a precizat locul de unde trebuie începute lucrările. Desfundarea terenului s-a făcut cu multă grijă și s-a căutat a se stabili precis toate fenomenele ce ar fi obvenit în cursul lucrărilor.

Rezultate materiale: aflarea unei gropi în care s-au găsit niște oase împrăștiute, de om și de animal, niște cuie, un ban și o schiță; puțin

^{*)} Dintre generalii spânzurați în ziua de 6 Oct. patru au fost luați noaptea de către familii și înmormântați în alte părți. — Damianich și Lahner la Macea, Leiningen la Mănerău și Vécsey în cimitirul vechi din Arad.

mai departe de groapa indicată s-a dat peste o groapă de gunoieră așa că nu se mai puteau continua săpăturile, și astfel s-a procedat la astuparea terenului.

Aveau rost aceste săpături? Dacă cetim și privim schița, făcută de profesorul Zaray 1.) vom constata că la săpăturile din 1932 Mai, au fost aflate oasele tuturor generalilor cari au fost înmormântați acolo pe locul de execuție, deci și ale lui Török și Pöltemberg. Ce se mai putea constata acumă dacă atunci a fost scormonit tot locul și cum de s-au mai putut afla încă odată oasele acelorași generali dacă atunci au fost aflate? Cum concordă datele profesorului Zaray cu cele ale profesorului Kara, care descrie cu totul în altfel mersul și rezultatele săpăturilor 2.)?

În conferința ținută la radio din Budapesta în ziua de 6 Octombrie, d-l Kara dă ca sigură aflarea locului unde au fost executați generalii, întemeindu-se pe aflarea oaselor, cuielor și lemnului. Tot atunci, mai susținea că în partea de vest a cetății nu au fost nici odată lupte și nici nu s-au îngropat morți. Vom vedea mai jos dacă acesta este adevărul.

Al doilea obiectiv al comisiei era să se cerceteze întreg terenul din jurul locului unde au fost executate săpăturile, aceasta ca o verificare că pe acel loc nu se mai găsesc și alte oseminte. *Aceasta însă nu s-a făcut.*

În raportul înaintat Comisiunii Monumentelor Istorice am amintit numai atât: »Lucrările executate în zilele de 14—17 Septembrie nu au dus la un rezultat mulțumitor; s-au aflat numai niște oase răslețe, cuie și un ban, deci nimic care să ne facă să putem presupune că acesta și nu altul a fost locul de executare al generalilor condamnați.

În primul mormânt aflat în 1932 Mai il s'a găsit un schelet aproape în întregime, mergând mai departe cu cercetările, am găsit numai oase răslețe. Dacă primul schelet a fost aflat aproape întreg, atunci și celelalte trebuiau să fie la fel; nu se poate ca pe un teritoriu lung numai de 15 pași, acțiunea pământului să fie felurită, atunci când în cursul cercetărilor nu s-a observat nimic care să presupună acest fapt. Cele susținute de profesorii Kara și Bérczy că diferența între starea în care au fost găsite oasele răslețe și scheletul prim, se datorează pământului mlăștinos, nu le putem admite; deoarece scheletul nr. 1 s-a aflat în cea mai mare apropiere de Mureș, deci acesta a fost mai aproape de apă pe când celelalte au fost în un loc mai depărtat, deci acelea ar fi trebuit să fie mai bine conservate. Nu au fost aflate în felul acesta, deci încă o dovadă că avem de a face cu resturile unor cadavre îngropate într-o singură groapă — așa cum se obișnuiește pe un câmp de luptă; chiar schița ne dovedește acest fapt.

Profesorul Kara mai susține că nu au

fost lupte în partea de vest a cetății.

1. Pe teritoriul unei cetăți, mai ales în partea podului sunt întotdeauna cele mai multe lupte, doar însuși Marittay și Hamvay, autorii pe care el își bazează părerea, ne arată acest lucru.

2. Cele mai multe atacuri în revoluția anilor 1848/49 au fost din spre Aradul nou.

3. Picioarele podului ce trecea peste canalul Vecsey au ajuns până în locul unde a fost aflat primul schelet. Nu se poate oare presupune, că răufăcătorii — după obiceiul lor, — au îngropat la piciorul podului pe vre-o unul care le-a căzut în mâni? Despre celelalte oase nu putem presupune altceva, după felul cum au fost aflate, decât că, sunt rămășițele unor lupte îndârjite. Presupun chiar, că scheletul prim, este de o dată mai recentă decât celelalte oase aflate.

4. La facerea unui pod întotdeauna se construiește un mic adăpost din lemn, pentru ținerea celor necesare lucrării. Oare stâlpii presupuși ca spânzurători nu sunt chiar resturile aceluia adăpost? Locul și felul în care au fost aflate acele resturi de stâlpi foarte ușor ne poate duce și la această presupunere. De unde din alt loc să avem mulțimea cuielor aflate, dacă nu, din și dela acest adăpost.

5. Podul de peste Mureș nu era la o depărtare prea mare de acest loc presupus al execuției și după cum știut este, locul unui pod nu se schimbă dela o zi la alta și nu se face un pod pentru o zi sau două ci chiar pentru sute de ani, deci mai putem face o presupunere. Karacson Imre în cartea sa »Török — Magyar oklevéltár pag. 238—241, ne dă două documente foarte interesante. La anul 1661 Ianuarie 11 Hamza pașa așează la ambele capete ale podului ce duce spre Aradul nou 400 raiale. Acest pod era în imediată apropiere a locului ce acum a fost cercetat, deci de unde au fost scoase osemintele. Oare, locul de înmormântare al acestor așezări, să nu fie chiar acesta?

În cursul cercetărilor am dat peste o groapă pe care am și amintit-o mai sus. Să lămurim acum și proveniența ei. Profesorul Zaray susține că în cursul cercetărilor din 1932 el însuși ar fi desfumat teritoriul unde se presupunea că sunt mormintele lui Török și Pöltemberg, deci același pe care noi am făcut sondele. Dacă acesta este adevărul atunci groapa aflată de noi nu poate fi alta decât cea făcută de profesorul Zaray.

În muzeul de relicvii din Palatul Cultural se află 9 bucăți de lemn tăiate de maiorul Fricwis din cele nouă spânzurători pe care el ca prisonier în cetate le-ar fi aflat. Profesorul Kara susține că maiorul a fost indus în eroare de temnicerul său. Aceasta se prea poate, dar tot așa putem admite și ca adevăr cele de mai sus.

În jurul cetății nu existau arbori, terenul a fost defrișat pentru ca apărătorii să aibă un

1) Aradi Közlöny 1932. Mai 26 pag. 11.

2) Aradi Közlöny 1933. Septembrie 16.

câmp cât mai bun pentru pază. Lemnul întrebuințat pentru spânzurători a fost adus din altă parte.

În cetatea Aradului se aflau foarte mulți prizoneri a căror soartă încă nu era decisă. Dacă lemnul se putea achiziționa așa de greu, de ce să fi fost îngropat odată cu condamnatul, atunci când mai putea fi nevoie de el?

Memorialul preotului minorit Sujanszky, schița maiorului Friewis din muzeul Palatului

Cultural, tradiția, toate ne arată că, în partea de vest a cetății a fost locul de execuție; posibil că, în aceasta parte au fost înmormântați cei cinci generali, dacă au fost înmormântați pe loc. Se prea poate că acest loc să fie numai la câțiva pași depărtare de terenul ce s-a săpat acum, dar nici într-un caz nu acolo unde a săpat profesorul Kara.

N. D. Covaciu.

Dimineața . . .

Se 'naltă soarele din neguri
Și-și picură lumina'n zări, —
Furioare roșii de lumină,
S-aprind pe culmi, în depărtări . . .

Cu negru — roz al dimineții,
Tivite-s frunzele de brazi —

Sunt fulgere de diamante,
Din dimineața cea de azi.

Sub genele de zări suspină
Un glas domol și liniștit.
— Pe mine, Soarele vieții,
Mă picură din infinit

GH. MOȚIU.

... înserare de sânge...

Inserarea apasă pe miriști, așa cum apasă
Țăranul în coarne când brazda destundă.
Arome de plante trupu'mi inundă,
Iar trupul priviri, pe frunze, le lasă.

De-asupra, albastrul cu lire de sânge țesut,
Rustic motiv în sufletul meu a pictat.
Soarele mare, de sânge, spre scăpătat
Iși caută'n înșelătoarele zări așternut.

Presimțiri fără liniști, de moarte, în mine cresc.
Când pe luciul metalic de ape luna apare,
Si sângele ierbe, se'nchiagă, mai tare în zare,
Lasă-mă — vreme — 'nserarea de sânge să o privesc !

Petre Pascu.

. . . nocturnă.

Luna a poposit în luncă
zâmbitoare — stă și țese foi
de plop. Vântul încet i-aruncă
suveica înainte și 'napoi.

Tăcerea sapă galerii adânci,
prin codru, câmpie și văi,
pustiul se bate de stânci
pierzându-se pe neumblate căi.

Fânul mocnește'n căpiți,
secara cu grâul se'mlădie ușor,
iepurii bat câmpii, aiuriți
și turmele dorm în liniști de pripor.

E'mpărțită noaptea'n două ;
minutarele de ceas,
întâlnite amândouă,
stau o clipă la taifas.

ION TH. ILEA.

UNGURII DIN ȚINUTUL ARADULUI.

I.

Istoriografia maghiară privitoare la ținutul arădan — mai vastă decât a oricăroră dintre județele fostei Ungarii — a afirmat și s-a căznit să dovedească și despre acest ținut ceea ce au pretins istoricii maghiari despre aproape toate ținuturile Ungariei de ieri: că a fost ocupat de unguri încă din primii ani ai descălecatului maghiar între Dunăre și Tisa, ba încă, că a fost și maghiarizat atunci.

Neseriozitatea acestei afirmații am arătat-o în baza chiar a documentelor istoriei maghiare, într-una din cele dintâi conferințe ale Ateneului nostru 1.) dovedind că e deplin adevărat și cu privire la ținutul Aradului ceea ce a demonstrat istoria românească despre târzia ocupare a Ardealului de către unguri, și în plus că Murășul a fost un mai greu drum pentru maghiari către inima Ardealului decât Someșul și Crișul-Repede, încât a trebuit ca năvălitorii, ajunși la Uioara și la Alba-Iulia pe Someș, peste Sălaj și cred că mai apoi pe Crișul-Repede, să încerce o pătrundere spre Hunedoara și spre ținutul nostru dela deal la vale. 2.)

Imprejurările pătrunderii ungurești în ținutul Aradului sunt până astăzi foarte tenebroase. Atâta e cert: că nu există o singură dovadă să fi fost ocupat cu arma; că după înșiși istoricii unguri, expediția militară pe Murăș în sus — dacă Murășana, capitala voivodatului românesc al lui Ohtin, a ajuns în dependență de mititica Ungarie a lui Ștefan I-ul și de biserica lui catolică printr-o asemenea expediție, pomenită numai în confuza poveste »Vieța Sfântului Gerard«, și nu prin altă împrejurare, izvorită mai probabil din stări de lucruri bisericești — s-a oprit tocmai pe granița trianonică de astăzi, și asta după aproape un secol și jumătate dela apariția ungarilor între Dunăre și Tisa 3); și că și după aceasta, până după tătari, nu se poate arăta 'n acest ținut un singur nume de comandant, de »comite«, de față bisericească, de iobag măcar, despre care să se poată spune (netranscriindu-l ad libitum pe ungureasca de astăzi!) că este unguresc 4.) în schimb majoritatea numelor originale ce se cunosc, sunt de voivozi, de »comiți«, de patroni de mănăstiri, de comandanți de oaste, de oșteni, de pristavi, de oameni

1) „Ținutul arădan pe vremea începuturilor stăpânirii ungurești“, rezumată în „Cuvântul“, 7 Nov. 1931.

2) O altă presiune, precum se va vedea mai la vale, prin intermediu bisericesc românesc, asupra luncii Crișului-Alb, a venit peste Orade.

3) V. Márki, Arad. tört. I, 59,

simpli în sfârșit, revendicabili fără ezitare pentru neamul nostru.

Dacă însă un amestec etnic nu se poate constata, stăpânirea de dincolo de granița de-atunci și de azi a trebuit să caute și să aibă un alt amestec aici: economic, impus de nevoia ei de sarea Ardealului. Agenții i-au fost mănăstirile, convertite și intrate 'ntâi în legături cu ungurii nu prin ocupație, ci prin intermediul românilor de-aiurea ajunși în dependență de unguri.

Mănăstirile de-aici, toate 'n legătură cu câte o veche deci neungurească cetate, ce s-a păstrat și mai apoi sub putere militară românească și sub voivozi români 5.), erau orientate, — ceea ce pentru epoca de-atunci, cu slăvii demultșor dispăruți din aceste părți 6.), nu înseamnă o prea mare deosebire de catolicism, ca odată 'mbrățișat catolicismul (de nu cumva continuat) de românii mititicei Ungarii de-atunci, să nu-l fi putut adopta și unii de-aici, mai ales că puterea bisericească în Ungaria (și asta 'nseamnă că și cea militară și politică) a fost în bună măsură până aproape de epoca Angevinilor în mâni românești, precum vom arăta-o altădată. Prin sec. al XII-lea, o mare parte dintre mănăstirile de-aici, recunoscute ortodoxe chiar de unii istorici unguri 7.), se pomenesc deci catolice. Asta nu înseamnă c'au devenit etnicește ungurești. Au devenit numai agenți ai străinului, care li-a dat hârtii de concesi și de obligații în privința transportului de sare, și hârtii de proprietate care de sigur nu erau la început decât o confirmare de proprietate veche. Firește, ar fi deosebit de interesant să se urmărească cum prin extinderea prin arbitrarie donații regale a puterii acestor mănăstiri, s-a făcut și aici începutul sclăviei, contrară spiritului de organizare socială românească. Inceputul acesta de schimbare socială, care avea să ducă la o schimbare politică, și care a contribuit la 'nstrăinarea populației de-acești agenți ai străinilor, făcând-o să se păstreze ortodoxă și românească până la capăt, nu e însă, cred, datorită numai mănăstirilor: cum voivodatul românesc al Moresanei se 'ntindea până la Tisa,

4) Despre cei din familia Cenad vom vorbi mai încolo.

5) V. comandantii și ostașii Orodului la proba de foc dela Orade, Marki, l. c. I, 110; ibid. p. 144 comes Petrus Niger, p. 92. comes Kalad, p. 95 comes Clemens al lui Belenic, p. 77 comes Bud, etc. Familia Bizerea era și la 1500 stăpâna cetății cu același nume, — cf. Pesty Fr., A szörényvm. hajd o'ah ker., p. 25

6) Iorga, Ist. Rom. din Ard. și Ung. I, 28-29

7) Coloman Juhasz, Stifte der Tschanader Diocese im Mittelalter, p. 22.

și cum între Tisa și Dunăre era și populație românească — toate cercetările noastre o constată — care făcea legătura cu românii dovediți documentar ai Panoniei, conducătorii români de acolo (îndeosebi capi bisericești) au importante legături ereditare de proprietate, în toate timpurile până la tătari, cu ținutul Aradului; iar sistemul nou, unguresc, al sclăviei, împământenit acolo, va fi început să se introducă aici și printrâșii. E un fapt istoric deosebit de important, care explică mai mult decât tot carul de monografii ungurești începuturile extinderii stăpânirii maghiare încoace. Aci nu e locul decât să-l semnalăm.

Dintre mănăstiri, trei sunt cât se poate de clocvente în privința rolului lor arătat aci:

Bizerea, pentru patronajul ereditar al căreia un român cumplit, episcopul catolic de Moresana, Bulsu Lad de Bizere, om aulic, fost cancelar regesc, cu legături de sânge în Panonia și de proprietate în raza românească (cu toponimie arădană) dintre Budapesta și Tatra, a vărsat sânge și s-a împotrivit chiar Sfântului Scaun. 8).

Mănăstirea Danus (Dienesmonustura) din părțile Ineului, fundație a familiei de voivozi Beche-gregor, care a dat descendenți un Onth (mai sigur Onci decât Ant-Oant), Ielu (în niciun caz unguresc, de formație nouă, Lehel) și episcopi de Orade și Vaț, datorită cărora o parte din Lunca Crișului-Alb, nu numai prin moștenire ci și prin cumpărări, a ajuns să dea zăciuală capitolului catolic din Vaț. 9), iar o altă parte să stea multă vreme în legături cu Oradea 10), ca o explicație, poate, a atârării întregului ținut al Aradului de voivodatul Bihorului, acreditată greșit de notarul anonim. De notat că întâia mențiune despre prezența românilor în ținutul Aradului, la cei mai mulți istorici unguri, 1318, e tocmai în legătură cu satele valahe (olahales), ale acestei mănăstiri, din ținutul Ineului. 11).

Mănăstirea Orodului, depe locul Glogovățului de astăzi, românească dela origine nu numai pentru că cetatea ei s-a păstrat sub voivozi români și sub putere militară românească și după apariția aici, pela sfârșitul sec. al XII-lea, a vlădiciei onorifice și a capitolului de canonici catolici, ci și pentru că există mențiuni despre o episcopie ortodoxă a Orodului. 12).

Mănăstirile arădane au trecut în slujba catolicismului maghiar prin sec. al XII-lea. Efectul acțiunii lor a rămas nul. Prepozitura Orodului căpătase dreptul judecării cu fier în-

⁸⁾ V. foiletonul nostru din „Drumul Nou“, Cluj, I, 8 din 20 Mai 1931.

⁹⁾ Diploma G. din Fabian, Arad vm. leirása, I.

¹⁰⁾ Apartenența la episcopia de Orade a Vădasului și Adei, aceasta numită după comitele bihorean Adea.

¹¹⁾ Cod. dipl. dom. sen. com. Zichy, II, 131—132, și Marki, I. c. I. 500, Drăgan, Români în sec. IX—XIV, etc. p. 304. Despre relațiile acestei mănăstiri Marki, ibid. 85,260,261.

¹²⁾ V. nota 5. — Despre o probabilă episcopie ortodoxă de Orod, v. Marki, I. c. 69 și nota 2.

roșit în foc și cu apă fierbinte, dar nu există o singură dovadă să-l fi exercitat, ba în sec. al XII-lea castrenșii ei se duc la proba de foc la vlădicia din Orade. 13). Protopopii de Orod, rezidenți din anii ultimi ai domniei lui Ștefan I-ul la Moresana, nu și-au pus piciorul mai bine de un secol în protopopiat 14), iar că ar fi activat după aceea, nu există nici o dovadă până după tătari. În ajunul năvălirii tătarilor parohiile acestui protopopiat (abia 13 la număr) sunt încă tot parohii în spe. 15), iar în sec. al 14-lea, la 1384, prepozitura dela Orod e încă nevoită să pronunțe blesteme ca să nu-i împiedece localnicii refacerea catedralei. 16). Să mai adăugăm că parohiile celuilalt protopopiat, de Zombol, sunt false, ca și protopopiatul. Protopopiatul acesta atârător tocmai de Agria, cu parohii la Galsa, Comlouș, etc. n'are de ce fi căutat aici, când un Zombol și când toate parohiile sale se găsesc și-n regiunea (cu toponimie arădană) a Agriei

Rămân singure următoarele dovezi, vom vedea dacă pot să fie numite astfel, ale unui — să-i zicem — direct și efectiv amestec unguresc înainte de tătari în acest ținut.

1.) Comiții din familia Cenad. Familia aceasta însă, cu descendenți din sec. al XI-lea ce se numesc Calan, Belenik, acesta patron al greșniței familiare ortodoxe dela Oroslamus 17), cu rude bănățene și mai apoi panonice cari iarăși sunt cât se poate de suspecte 18), e — mi se pare — ungurească numai în închipuirea istoricilor unguri și a autorului bizarei povești »Vita Sancti Gerardi«.

2.) Parlamentul dela Orod al lui Bela al II-lea Orbul, poate totuși mai curând dela Orodul de-aici decât dela cel din Ung. parlament dela o dată nesigură din sec. XII-lea, înecat în sânge de boieri ortodocși. Nu e nimic lămurit până astăzi cu privire la această dietă, ale cărei legături cu chestiunea româ-

¹³⁾ Vezi mai sus nota 5.

¹⁴⁾ Marki, ibid. 74.

¹⁵⁾ Ibid. 73: „Nici un document nu dovedește că ar fi funcționat în ele vre-un paroh în epoca arpadiană“ (până la sfârșitul sec. XIII)

¹⁶⁾ Ibid. 167. V. și ibid. 90. — Adaugă la această rezistență ortodoxă Fessler „Die Gesch. der Ungarn und ihrer Landsassen II, 1815, p. 35: „Ținutul era locuit în cea mai mare parte de ortodocși“ (sec. XII). Despre mănăstirile ortodoxe din ținut de după regele Ștefan I, v. Iuhász, I. c. 22 și 29, nota 32, apud Schaffarik. Gesch. der Slaven Apostel Cyrill und Method und de slav. Liturgie, 139—40, și „Slovenest“ an. 1863 și 1864 și Magyar Sion II. 1864, 472-3, 703 seq.

¹⁷⁾ Juhász, Stifte, etc., 16,66. — Mănăstirea Oroslamus era ortodoxă, de rit bazilitan, și s'a păstrat astfel „până prin sec. al XIII-lea“, — Juhász, ibid. 65; era locul de ngropare a familiei Cenad, — cf. Ortway, in Századok, 1891, 273.

¹⁸⁾ Familiile Bar-Kalan, Nana de Ser, etc. Vom reveni cu alt prilej, când vom trata despre legăturile cu Aradul ale episcopilor panonici. După Calan s'a numit un sat medieval din vecinătatea Aradului. Numele e de altfel obișnuit în toponimia românească.

nească le-am mai semnalat într-alt loc. 19). Din punctul de vedere care ne interesează aici, al amestecului unguresc în ținutul Aradului, să se rețină însă că dieta s-a ținut într-un loc ocazional ca pe vreme de goană de-alungul țării după niște răsculați.

3.) Inventarul dela 1138 al mănăstirii Demeș din ținutul Budapesta—Strigoniu, în care figurează satul Sahtu, cu locuitori cu nume românești și unii cu nume maghiare cari sunt însă calificative de batjocură, obligați s-aducă cu două corăbii de șase ori pe an sare »de ultrasilvanis partibus usque ad forum Sumbuth«. 20). Singură această ultimă determinare însă, ar putea să inspire că e vorba despre un sat și despre iobagi depe malul Murășului arădan, dar Sâmbătenii, popular Subotel, nu figurează nicăieri sub forma Sumbuth, iar identificarea aici a satului Sahtu pentru că mai figurează-n diplomă și Hidegkut, care e numele unguresc mai nou al Gutenbrunului de astăzi din vecinătatea Sâmbătenilor, o exclude împrejurarea că un Hidegkut există și în părțile lui Demeș, în jud. Piliș, județ — de altfel — cu o bogată toponimie arădană. 21)

4.) Mănăstirea cistercită dela Igrîș a lui Andrei al II-lea, singura din ținut, căreia i se cunoaște data înființării (sec. XIII). Igrîșul e însă în vecinătatea imediată a vechei Moreșana, căzută la unguri depe vremea lui Ștefan I-ul, și e încorporat la Arad abia din anii din urmă.

5.) Jurisdicția cu fier înroșit și cu apă fierbinte, a vlădiciei catolice dela Orade asupra acestui ținut. Dar se întâmplă ceva cu totul nostim cu aceste probe de foc: cei din ținutul Aradului, dați de monograful Aradului Marki ca locuitori ai unor sate arădane, sunt dați de monografia județului Borșod și Heveș din dreapta Tisei (nord de Solnok), ca originari de-acolo, deoarece toponimia arădană se repetă din pricina transumanței românești și în acele județe. 22).

Chiar, însă, dacă aceste singure »dovezi« ar însemna'n realitate un direct amestec unguresc în ținut, nu se poate deduce din ele niciun amestec etnic. Dimpotrivă, numele celor judecați la probele de foc dela Orade sunt românești, sau de origine slavă.

¹⁹⁾ „Istoria Ardealului în lumina toponimiei“, în „Drumul Nou“, Cluj, no. 38, 1931.

²⁰⁾ Oct. Lupaș, „Villa Sahtu“, în „Hotarul“, no. 1.

²¹⁾ Numele vechi, la Márki, l. c I, 203, și la Csánki, Magy. tört. földrajza, I, 771, al Gutenbrunului, ar fi fost Hidegfew; despre Hidegkut din jud. Piliș v. Csánki, ibid. 13, și totacolo o samă de sate din regiunea Budapestei cu toponimie arădană.

²²⁾ Despre voievozii români ai acestor județe v art. nostru „Expansiunea românească peste Tisa“ în Cuvântul“ 16 Apr. 1933.

II.

Aceasta, schițată aci, a fost situația până la tătari.

Ar fi intervenit o schimbare în etnicul și în stările din apusul județului în jumătatea a doua a sec. al XIII-lea, dacă ar fi lucru dovedit că s-au așezat și aici cumanii, și dacă acești cumani ar fi integral de neam unguresc, și nu ar fi în mare măsură români *).

În secolul ce a urmat, Ungaria Angevinilor și-a extins prea departe granițele, ca să mai poată fi discuție dacă a trecut și peste ținutul Aradului. Feudalismul ce s-a început în Ungaria atunci, a adus schimbări mari și în proprietatea arădanilor. Regii făceau danii de moșii, socotindu-și al lor tot pământul țării. Boierii autohtoni trebuia să-și ia și ei hârtii de proprietate dela curte, și să se dea — ca religie, ca modă, ca sentimente — de partea stăpânirii. Aceasta, și apoi vecinătatea noilor moșieri maghiari din ținut, a impus încuscrii cari au precipitat înstrăinarea lor de români.

E de sine înțeles că schimbările acestea au implicat schimbări și în etnicul populației. S-au ivit, ca întotdeauna pe lângă o curte boierească și pe lângă o cetate, subalternii străini de o lege cu domaul de pământ, cu domnul de cetate.

Dar zdrobitoarea majoritate a populației a rămas ne-ungurească, românească, sub voievodii proprii, la județele cărora prepozitura Orodului, judecătore de altfel în chestiile cari nu se încadrau în ius valachicum, își trimetea încă și în sec. al XV-lea reprezentanți.

III.

Au venit apoi turcii, aducând în viața ținutului o perturbare ce a ținut până după Mihai Viteazul.

Istoricii unguri, și după dânsii și unii monografi români, le blestemă în fel și chip ocupația, dar precum am arătat-o și aiurea 1), stăpânirea lor peste aceste locuri românești a fost pentru românism o adevărată binefacere, oricâte-ar fi fost individualele suferințe ce le va fi adus în deosebi la început, în multe decenii până la stabilizarea ei în sec. al XVII-lea, înaintașilor noștri. În afară de faptul că românii aproape de pretutindeni ajunseseră acum una sub o suzeranitate (cei de peste Carpați), pe care Ștefan cel Mare o găsea

*) Spre deosebire de Márki, l. c I, Coloman Juhász, Bistu, etc., p. 182, îi plasează pe cumani pe stânga Murășului, în Torontal. — Despre surprizele interesante ce ni le rezervă chestiunea cumanilor din Ungaria, am mai vorbit în „Expansiunea rom. peste Tisa“, în „Cuvântul“, no. c. și no. din 23 Apr. 1933, deasemenea în foiletonul „Dialectele cumane din 1 magh.“, Aprilie 1933. — Vezi deasemenea Iorga, Ist. Rom. din Ard. și Ung. I, 32, și Drăganu, Rom. in sec. IX—XVI., etc., (indice).

¹⁾ Monografia „Meseriașii români din Arad“, în „Ecoul“ (Arad), Oct. 1933.

prin lăsământul de pe patul de moarte preferabilă oricărei alteia, și sub o ocupație (cei de aici) care oricât de păgână și de vitregă, tolera biserici românești până și în Buda 3), și ocrotirea sau chiar stimularea prin colonizări o expansiune românească în pusta maghiară 4), deci în afară de stimulentele ce l-a dat spre unirea ce avea să se întâmple sub Mihai Viteazul, din punctul de vedere ce ne interesează aici, stăpânirea turcească a adus o descotorosire aproape totală a ținutului de intrușii unguri. »După 1566 (data inexactă a desființării Ordinului prepoziturii catolice în luptele cu turcii, n. noastră), moșiile protești (adică catolice, n. n.) s-au prăpădit total, iar cele mai multe vechi familii nemești (deci minus unele românești, n. n.) și-au căutat aiurea fericirea, — spune cu privire la ocupația turcească de aici Marki 5), istoriograful cel mai șovinist al Aradului. »După plecarea turcilor (?) — spune același autor 6), — românii dela munte dau năvală spre câmpia arădană, luând locul deținut înaintea turcilor de unguri; iar într-alt loc 7): »In războaiele contra turcilor, ungurii (de aici, n. n.) au fost aproape total desființați, adăogând că, apoi, »înființarea armatei grănicerești sârbești a schimbat total etnografia Murășanei«. Așijderea constată dispariția totală a proprietății catolice din ținut Somogyi 8), iar în altă parte 9) dispariția ungurilor de aici și întărirea »străinilor«.

Nu-o să credem, firește, că au plecat de aici și toți oropsiții iobagi unguri (câți dintre descendenții lor vor fi fost însă tot unguri pe când a revenit după izgonirea turcilor stăpânirea austro-maghiară?), dar dacă istoriografia maghiară se pronunță astfel despre etnicul ținutului arădan din vremea stăpânirii turcești și din vremea de după turci (vezi mai sus, la Marki »după plecarea turcilor, românii dela munte dau năvală spre câmpia arădană«, n-o să tragem o concluzie falsă de care se feresc înșiși istoricii unguri, din toponimia sau onomastica ungarizată (copiată de cancelariști sârbi, sau scrisă poate chiar de cancelariști

3) „In afara cetății (Buda) sunt trei biserici valahe; acești valahi sunt creștinii cari au fost aduși cu mîile la repararea Budei și au fost scutiți de orice bir“.-cf. Evliá Cselibi török világotató magyarországi utazásai 1660-1664, v. I., 1904, pag. 250, trad. Karácson Imre; v. despre acești români și p. 28. — Despre liberalismul turcesc față de locuitorii ținutului nostru, v. monografia noastră „Meseriașii rom. din Arad“. Despre protecția dată'n șapte rânduri mănăstirii dela Bodrog, v. Szentkláray, A szerb monostor-egyházak tört. eml. Délmagyarországon“, p. 26-27.

4) Greșit socoate Borovszki, Egy alaj bej telepítéséi: că colonizările de raiale ce le arată la p. 14, din jud. Arad, Bichș și Cenad (1667), au fost colonizări numai de sârbi. — Români în sangeacul Seghedinului, la Velich, Magy. török kincstári defterek. II 276.

5) Márki, I. c., 174.

6) Osztrák magy. mon. irásban és képpen, p. 445.

7) Peró lázadásá, Bpest, 1893, p. 14.

8) Arad vm. néprajzi leirása, vol. III. P. I. din Arad monogr., 1912, p. 4.

9) Ibid., p. 5.

unguri) a defterelor turcești. Arădanii și lipovanii dela 1614, cari amenință pe austrieci că se dau cu turcii dacă-i lasă pe mâna principatului ardelean, au toți nume ungurești, și totuși Marki însuși îi numește »valahi«! 10).

IV.

Prin urmare:

Ungurii de astăzi din ținutul Aradului sunt unguri noi.

Unii — câțiva! — au venit încoace singuri sau rătăcindu-se pe-aici. Ceilalți sunt colonizați.

La Arad — așezare românească, dela 1607 românească și sârbească, cu respectiva coloratură turcească în timpul ocupației musulmane care a făcut din ea oraș, românească, sârbească și-n mică măsură germană după turci, — întâii unguri apar la 1703. La 1774 românii reprezentau încă circa 70% din totalul populației și circa 60% din totalul proprietarilor de case; la începutul sec. al XIX-lea orașul era încă tot românesc, sârbesc și nemeșesc, și în măsură mică de tot unguresc 1).

În județ, după monografia oficială »Arad vármegye és Arad szab. kir. város néprajzi leirása«, (vol. III, P. I, 1912, din Monografia județului), capitolul »Arad megye magyar népe«, de dr. Iuliu Somogyi, erau la începutul secolului nostru unguri în următoarele sate arădane: Radna, Păuliș, Gioroc, Fakert, Sânleani, Zimand, Zimanducz, Peregul-Mic, Iratoșul-Mare, Variașul-Mare, Sămlac, Rovine (Pecica-Maghiară), Curtici, Macea, Grăniceri (Otlaca), Giula-Vârșand, Socodor, Șumand, Hărdăiși (Pădureni), Chișineu, Sărind, Belzerind, Iermata-Neagră, Adea, Vădas, Simonești, Tipar (Szaparyliget), Olari (Vârșand), Sântana, Șiria, Pâncota, Ineu, Cermei, Șilindia, Satu-Mic, Șebiș. (Lipsește Idvinișul, Șofronea și Tornea, cari acum trei decenii nu erau decât moșii cu câte-o minusculă colonie de muncitori, și Nădlacul, cu unguri în mică minoritate, aparținător pe-atunci, Cenadului. Mai lipsesc satele unde nu se aflau decât câteva familii de unguri; vom vorbi totuși mai la vale și despre ele.)

Dintre satele de mai sus, următoarele lipsesc cu totul din lista satelor arădane, la Făbián, Arad vm. leirása, II., 1835, (inedită, ms. la Palatul Cultural din Arad): Fakert, Sânleani, Zimand, Zimanducz, Peregul-Mic, Simonești, Tipar, Satu-Mic, Șiria maghiară (Vilagășul). Sunt sate de coloniști aduși după 1835.

Variașul și Iratoșul-Mare erau la 1835 moșii (»puste«) cu câte-o mică colonie de muncitori agricoli, întâiul cu 98, al doilea cu

10) Márki, Arad tört., II 60.

1) V. în „Ecoul“, „Meseriașii rom. din Arad“. Deasemenea: dr. Gh. Ciuhandu: „Să cucerim ce-avem de cucerit“, în Tribuna (Arad), 1931.

88 de case (cf. Fábíán, I. c., p. 78—80).

In următoarele nu erau la data aceea unguri: *Şumand* (se vorbea însă ungureşte, fiindcă erau 698 de evrei, cf. Fabian, I. c., 91, și fiindcă era administrație de plasă); *Macea* (p. 96); *Otlaca* (p. 126); *Şilindia* (p. 173), *Cermei* (p. 149); *Radna* (p. 22) 2).

Amintita monografie oficială dela 1912 a lui Somogyi (pag. 257—265) arată despre vechimea și originea acestor unguri următoarele:

In plasa Radnei, la *Radna* și *Păuliș*, ungarilor »s-au așezat răzleț, ca meseriași și funcționari«, cf. pag. 263. (La 1835 erau la Radna numai români și o seamă de bulgari catolici, »ziși și șoacăți«, cf. Fábíán, I. c., p. 22; — la Păulișul-Vechi erau față de 1673 români ortodocși, 223 »papistași«, »și câțiva unguri reformati«, iar la Păulișul-Nou 47 de case nemțești, de coloniști dela 1777, — cf. ibid. p. 20 și 50.)

Ungurii dela *Gioroc* sunt în majoritate coloniști ciangăi (din Bucovina) și săcui, improprietăriți cu pământ dela stat și dela comună, — cf. Somogyi, p. 258. Satul e nou, pe ruinele unuia vechi, numit la fel, distrus la sfârșitul evului mediu; la 1833 era încă »praedium«, — cf. ibid.; la 1835 însă avea trei biserici, ortodoxă, catolică și reformată, iar locuitorii îi erau români, unguri și nemți, — cf. Fábíán, I. c., p. 18; românii nu pot fi noi, iar ungurii nu pot să fie decât coloniști, după ce satul a fost întâi »praedium« nemeșesc. 3).

Satele *Livada* (Fakert), *Sânleani*, *Zimandul-Nou*, *Zimanducz*, s-au înființat la mijlocul secolului trecut (1842—52) 4); cei din Livada au fost aduși din pusta Szent-Tamas, cei din Zimandul-Nou sunt din jud. Nograd, cei din Zimanducz din jud. Heves, și cei din Sânleani din Cenad, — cf. Somogyi, I. c. 257. 4).

Ungurii din *Peregul-Mic* sunt din jud. Szabolcs, dela 1787, cf. Somogyi, I. c. 263, și Fabian, I. c., p. 34.

2) La *Şumand* erau după recensământul oficial dela 1900 1231, la *Macea* 857, la *Otlaca* 483 la *Şilindia* 514, la *Cermei* 1592, la *Radna* 755, cf. Russu-Şirianu, Românii din statul ungar, I. c., p. 78, 80, 82, 83.

3) De notat pentru vechimea românească a acestui sat de lângă vechiul Orod: un sat o moșie și un părau Giorocelul, o vale, și două sate Giorocul-Mare, nu departe de satele Orodulul, Orodulul de sus și Orodulul de jos, se află și în Dolj, cf. Marele Dicț. Geogr. al Rom. III p. 532-3 și IV. fasc. IV. p. 603; un Giroc e în Banat; în Nitra, județ cu străvechi așezări românești (cf. Drăganu, I. c. 170, passim, și art. noastre „Expansiunea rom. peste Tisa“) este un Gvarak, în sec. XIII. Gyrok, Gorok (cf. Nyitra vm. 1898 p. 50). Pentru probabila legătură dintre ele, vezi următoarea toponomie arădană a Nitrei: Seleuş, Kér, Ban-Keszi, Ardanocz, Gellenfalú, Şag Kelecsény, iar în învecinata Bratislava, Szihony, Csenteffa (Csentefalva), Magyarát Nyék, (1245 Neku), Barakony, Botszeg, ș. a. plus un Csanad.

4) La 1900 erau în Livada 259 români, la Sânleani 42, la Zimandul-Nou 16, — cf. Russu-Şirianu, I. c. 78. — *Zimandul* (azi Gheorghe Pop de Băsești) lipsește din lista lui Somogyi; la 1835 nu exista, — v. mai sus, Fabian, I. c.

Cei din *Iratoş* »sunt veniți acum 60—80 de ani din Ungaria nordică«, cf. Somogyi 263 5).

Colonia dela *Variaş* e după Fr. Pesty dela 1771, după Somogyi, I. c. 263, dela 1828; la 1835 (v. mai sus la Fabian, I. c.) avea 98 de case 6).

La *Semlac*, »ungurii sunt puțini, și aceia intruși, ca intelectuali sau slugi«, cf. Somogyi, I. c. 263. Incepuseră să pătrundă în sat cu câțiva ani înainte de 1835, — cf. Fabian, I. c. p. 32—33.

Colonia *Rovine* (Pecica-Maghiară) »s-a înființat virtual la 1753«, cf. Somogyi, I. c. 262. In recensămintele dela mijlocul sec. 18 ungarilor figurează sub titlul »*advenae*«, și românii sunt clasati în locul întâi 7).

La *Curtici* și la *Macea* elementul unguresc îl alcătuiau la 1900 slugile și angajații latifundiarilor, »la cari se adaugă, firește, slujbașii publici; așa a obişnuit să ia ființă elementul unguresc în comunele mixte mai populate ale județului Arad«, cf. Somogyi, I. c., p. 258. — La 1835 Curticiul era românesc, »cu puțini catolici«, atârănători de parohia din Sân-Mărtin; *Macea* era exclusiv românească, — cf. Fabian, I. c., p. 95—96.

Ungurii din *Otlaca* (la 1835 niciunul, cf. Fabian, I. c., la 1900 204, cf. Russu-Şirianu, I. c.) »s-au introdus răzleț«, cf. Somogyi, I. c., 260.

La *Giula-Vârşand* (unde la 1835, cf. Fabian, I. c. 129, erau 457 de »nemți și unguri«) ungarilor sunt colonizați din jud. Heves, — cf. Somogyi, I. c., 260.

La *Socodor* »puținii unguri s-au așezat răzleț și pe neobservate«, cf. Somogyi, I. c. 262. Erau la 1835 474 catolici unguri, cf. Fabian I. c. 127, iar la 1900 947, cf. Russu-Şirianu, I. c. 80.

La *Şumand*, Somogyi, p. 261, lasă să se înțeleagă c-ar fi vechi; la 1835 însă, precum s-a văzut mai sus (Fabian, I. c. 91), nu existau.

La *Hărdăii* ar fi deasemenea vechi (Somogyi, I. c. 260); în listele de parohii catolice satul nu e pomenit în nici-o epocă; arhiva bisericii reformate e dela 1786 (cf. Marki, Arad tört. II. 753); la 1835 trei sferturi din populație erau unguri, iar un sfert români (cf. Fabian, I. c. 133); biserica și școala românească (ortod.) sunt pomenite și la 1798 (cf. Marki, ibid. 747).

Despre ungarilor din *Chişineu*, Somogyi I. c. 261, n'are nici-o altă mențiune decât că sunt. La 1835 »șapte optimi din populație« erau ro-

5) La 1900 erau aci 63 români, cf. R-Şirianu, I. c. 81.

6) La 1900 erau 106 români, cf. R-Şirianu, I. c. 81.

7) La 1900 erau 416 ortodocși și 29 uniți; români, fără să figureze în statistică niciun sârb, erau 106, — cf. R-Şirianu 81.

mâni ortodocși și o optime catolici, »cari vorbesc ungurește, nemțește și slovăcește«, cf. Fabian I. c. 123. La începutul sec. al XVIII-lea satul era pustiu (cf. Somogyi ibid.); deci cu atât mai puțin cei ce »vorbeau« la 1835 ungurește, se pot socoti unguri vechi.

La *Sărind* (străvechiul Zeleni — Săleni) ungurii sunt veniți din jud. Bihor, Szabolcs, și Bereg, cf. Somogyi, I. c. 261. La 1835 satul era »în general« unguresc protestant, cf. Fabian I. c. 132—3. 8).

Satul *Luntreni* (Belzerind) e dela 1800 pe locul de azi, pe un alt loc exista la 1731, și Somogyi, I. c. 260, ne lasă să n'țelegem că e o continuitate între populația celor două așezări. Tot așa s'au mutat sau s'au refăcut și alte sate, dar nu e demultori nici-o legătură între vechea și noua lor populație. (Coloniile ungurești dintre Arad—Curtici—Sântana sunt pe locul unor sate medievale românești, ca Ivul, Deșcheni, etc. Aradul-Nou a fost înainte de șvabi românesc, la fel Glogovățul) 9).

La *Iermata-Neagră* s-au suprapus trei rânduri de coloniști unguri, în sec. XVIII—XIX, veniți din părțile Dobriținului și de pela Gyöngyös; sunt între ei și rusnaci ungurizați, — cf. Somogyi I. c. 260—261. — Pe vremea năvălirii tătarilor era aici voivod, deci satul era românesc, cf. Marki, Arad tört. I. 231. 10).

Adea e veche așezare românească, pe vremea năvălirii tătarilor cu voivod 11.) În timpul revoluției lui Horea, preotul ortodox de aici era cu răsculații. 12). La 1835 (cf. Fabian, I. c. 138) era deja »localitate ungurească«. Ungurii de-aici sunt aduși din jud. Sălaj, Bihor, dintre Dunăre și Tisa, din jud. Bichiș, Ciongrad și Heveș, cf. Somogyi, I. c. 260, după Pesti Frigyes. 13).

Vădasul a fost distrus de ungurii lui Rakoczy, iar după 1711 populația a revenit în sat. Ar reieși din această arătare a lui Somogyi, I. c. 261, că e vorba de plecarea și de revenirea unei populații ungurești; dar la 1835 populația era jumătate ungurească și jumătate românească, românii cu biserică ortodoxă a cărei arhivă data dela 1668, iar ungurii cu biserică reformată făcută la 1832, — cf. Fabian, I. c. 141. (La 1900, fără să se pomenască 'n sat vr'un sârb, erau 628 ortodocși și 4 uniți, dar numai 532 români, — cf. Russu-Șirianu, I. c. 80).

Colonia *Simonești* (Simonyifalva) e înființată la 1883 și întărită la 1892; coloniștii de-aici sunt dela Bătanea și din jud. Csongrad, cf. Somogyi, I. c. 262. (La 1900 — la 17, respectiv 8 ani dela înființarea coloniei, — se aflau în sat 17 ortodocși și 6 uniți, iar români 17, — cf. Russu-Șirianu, I. c. 80).

Tot atât de nouă, înființată la 1883, cu coloniști depe marginea jud. Cenad, e și colonia *Țipar* (Szaparyliget), cf. Somogyi, I. c. 262, unde deasemenea la 17 ani dela înființarea coloniei se aflau deja 55 români (56 ortodocși și 5 uniți), — cf. Russu-Șirianu, I. c. 80.

Satul *Olari* (Vârșandul-Nou) »e colonie mai nouă«, de unguri aduși de peste Dunăre și dela Oroshaza la 1792, cf. Somogyi, I. c. 264. La 1900 — cf. Russu-Șirianu I. c. 83 — erau în sat 791 ortodocși, dar numai (!) 80 români (sârb niciunul); se va fi numit o parte a lui Olahfalva din cauză că erau atâtea români, sau fiindcă e și aceasta o veche așezare românească? Despre învecinatul Vârșand românesc, Fabian serie la 1835 (pag. 99), că sunt în sat și unguri, și »acești unguri și-au făcut biserica cu ocazia colonizării lor, acum vre-o 40 de ani«; colonia a fost alăturată deci la început satului românesc, de care apoi s'a rupt.

Despre ungurii din *Sântana, Șiria, Gașa, Pâncota*, Somogyi nu se pronunță, mărginindu-se să-i amintească (pag. 264).

La 1835 erau la *Sântana* »1/4 maghiari iar restul germani de bun sânge, porniți spre maghiarizare«, cf. Fabian I. c. p. 91. Satul e însă colonie de după turci; prezența unguirilor o explică faptul că a fost într'o vreme aici prefectura județului.

Șiria era încă la 1835 românească, dar se sporea »de câțiva ani cu coloniști unguri, germani și slovaci ce se'mulțesc zi de zi«, — cf. Fabian, I. c. 87.

Gașa avea la 1835, 2239 suflete, »cari, exceptând pe unii catolici slovaci și unguri, sunt în genere valahi ortodocși«, — cf. Fabian, I. c. p. 101.

Pâncota, sat cu cele mai vestite târguri din județ, era inevitabil să fie la 1835 maghiară, germană și firește românească, — cf. Fabian, I. c. 89. Vechimea germanilor se știe că nu merge dincolo de turci. A unguirilor să fie oare o excepție dela regula ce s'a putut fixa din cele de până aci? Adevărat că *Pâncota* a fost dela Angevini până către turci protopopiat catolic. Dar s'au menținut ungurii aici și sub stăpânirea turcească, numai pentrucă istoricii unguri trec peste această epocă? În ce-i privește pe români, Marki I. c. II. 750, menționează un preot român dela 1788.

Ineu a fost într'o vreme cel mai influențat din tot județul de principatul protestant al Ardealului. Sub turci însă, ungurii (cei de rând, fiindcă ceilalți vor fi tulit-o ca toți moșierii maghiari din ținut) fug din Ineu în două rânduri, la Micălaca și Miniș, la 1595 și între

⁸⁾ La 1900 erau în sat 63 ortodocși și 2 uniți, însă numai 49 români (sârb niciunul) cf. Russu-Șirianu, I. c. 80.

⁹⁾ La 1900 erau în Belzerind 22 români, — cf. Russu-Șirianu, ibid.

¹⁰⁾ La 1900 erau 75 ortodocși și 2 uniți, dar numai 16 români (sârb niciunul) cf. Russu-Șirianu ibid. Aveau la sfârșitul sec. 19 parohie ortodoxă, — cf. Márki, I. c. II, 747.

¹¹⁾ Márki, I. c. I, 222.

¹²⁾ Ibid. II, 743.

¹³⁾ La 1900 erau 38 de români, cf. Russu-Șirianu, ibid. De notat: Hotarul satului are nume românești.

1658—1693, și le iau locul românii, — cf. Somogyi Aradm. leirasa, 114. (La Miniș și Micălața n'au putut rămânea, fiindcă amândouă localitățile se pomenesc mereu cu etnie românească. 14). La 1835 partea cea mai mare a locuitorilor era românească, și numai o mică parte ungurească, slovacă și germană, cf. Fabian, l. c. 152—3.

Cermeiul era la 1853 numai românesc, cf. Fabian, l. c. 149; ungurii sunt din prima jumătate a sec. XIX-lea, din județele Heveș, Bichiș și Bihor, cf. Somogyi, Aradm. nép-rajzi leirasa, p. 259.

Silindia era la 1835 în întregime românească, cf. Fabian, l. c. 173; ungurii sunt veniți apoi, din Pecica-Maghiară, Bătanea și jud. Hont, — cf. Somogyi, l. c. p. 264.

Colonia Satu-Mic (*Dezsőhaza*) e dela 1866, cu unguri depe marginea jud. Cenad și din jud. Csongrad, — cf. Somogyi l. c. 264.

Despre ungurii din *Șebis*, Somogyi, l. c. 259, spune că »păstrează mai multe trăsături vechi«. La 1835 Fabian, l. c. 158, găsea că jumătate din sat e unguresc. La 1900 erau 1072 unguri (cu evrei cu tot) și 1025 români (ortodocși erau 1034 iar uniți 14), — cf. Russu-Șirianu, l. c. 79. Și românii și protestanții au căpătat îngăduință să-și zidească biserica la 1774; protestanții și-au zidit-o la 1782 pe locul uneia ruinate, — cf. Marki, l. c. II. 745, 752; va fi fost însă cea veche ungurească, după ce se cunoaște proselitismul printre românii din aceste părți făcut de protestanții ardeleni? Biserica catolică n'a fost în comună niciodată, cf. Marki, l. c. 720, passim.

Din lista lui Somogyi lipsesc ungurii flo- tanți, slujbașii de stat și slugile boierești din celelalte sate ale județului Arad, din cari,

¹⁴⁾ La 1833 locuitorii Micălații erau »toți valahi ortodocși«, — cf. Fábrián, l. c. 37; la fel erau »aproape toți valahi ortodocși« la Miniș-ibid. 49.

precum a spus-o la rubrica Curticiului, se alcătuește »obișnuit« elementul unguresc al satelor mixte arădane. Pentru complectare vom atăta deci următoarele, după Fabian, l. c.:

La *Moneasa* erau la 1835, 116 romano-catolici și 7 reformați, cu naționalitatea nearătată, — pag. 215.

La *Gurahonțului* nu era la 1835 niciun ungur, ci toți erau »valahi ortodocși«, pag. 194.

La *Bocság* erau »câțiva catolici și protestanți«, cu naționalitatea neindicată, pag. 165.

La *Dezna*, la fel: »câțiva catolici«, — pag. 160—161.

La *Mocrea* erau 264 slovaci augustini, — pag. 162.

La *Chireluș* »puțini catolici de naționalitate moravă«, pag. 136.

La *Buteni* »câțiva foarte puțini unguri, nemți și slovaci«, restul valahi ortodocși, — pag. 157.

Numai la *Săvârșin*, cu »majoritate valahă ortodoxă, erau mai în număr («circa 245 unguri și nemți»), și aveau biserică, — pag. 26.

În toate celelalte sate arădane, Fabian n'a găsit la 1835 nici atâția unguri măcar, să-i poată trece sub foarte modestul »câțiva«.

V.

Singuri, prin urmare, ungurii din Hărdăi și din Șebis, unde însă înainte de protestantism nu se pomeneste parohie sau biserică catolică, deci ungurească, și ungurii din Pâncota și Săvârșin, nu sunt arătați de istoricii maghiari ca fiind veniți de undeva în ultimele două secole.

E întrebare, și cercetările viitoare ni-o vor dovedi, dacă în primele două sate trecutul unguresc merge fără întrerupere până la protestantism. În privința Pâncotei nu încapă îndoială că avem de-a face cu unguri noi, și cu-atât mai vărtos în ce privește Săvârșinul.

Isaia Tolan.

Inceputul sportului românesc din Arad.

— *Inființarea „Gloriei”*. —

În vâltoarea întrecerilor sportive internaționale, ultimele evenimente au adus și câteva frumoase succese sportului românesc.

Locoționentul Papană cucerește campionatul mondial la bob-sleigh; d-șoara Smaranda Brăescu de ține tot un campionat mondial la lansarea cu parașuta; în football, Balcaniada din acest an ne pune pe primul plan față de vecinii noștri, iar la pugilism, nume ca Lucian Popescu, Moți Spacow, etc. nu sunt necunoscute printre sportivii de pe continent. La scrimă și la hokey pe gheață, faima numelui de român este suficient de bine apreciată.

Cu toate acestea trecutul nostru sportiv nu este mare.

În țară, la noi, pentru întâia oară s-a organizat anul acesta marea Balcaniadă. Din această luptă țara noastră a eșit victorioasă. Scorul se cunoaște. 13:0 a fost bilanțul celor trei meciuri disputate de România, împotriva adversarilor săi. Succesul acestei concludente izbânda se datorește în parte și marelui însuflețiri a spectatorilor din Capitală.

Primele încercări au dovedit însă cu prisosință excepționalele calități ce le posedăm și în domeniul sporturilor.

În orașele ardelen și bănățene erau încă de mai multă vreme organizații sportive bine încheiate și priceput conduse. În special ungurii își dădeau toată silința ca să fie cât mai puternic constituiți și organizați în toate domeniile sportive.

Românii din aceste ținuturi, până la războiul mondial nu prea puteau face mult în această privință lipsindu-le sprijinul autorităților, care, în năzuința lor de a nimici tot ce este românesc, au oprit orice manifestări de genul acesta.

Peste toate năzuințele de opreliște și zădărnice ale autorităților maghiare tineretul ardelean și bănățean nu a capitulat, ci încetul cu încetul, simțind necesitatea binefăcătoare a sporturilor, a început să activeze și independent.

Începând din anul 1902 vedem unele încercări sportive independente. Mai târziu tineretul din Cluj începe o serioasă activitate pe teren sportiv.

Încercări răzlețite se observă mai în toate centrele transilvănene. Totuși o colaborare sistematică și bineorganizată nu se produce decât mult mai târziu, după ce studenții grupăți în societatea »Petru Maior« dela Universitatea din Budapesta organizează ei, prima echipă de football. La îndemnul acestora, tineretul arădan nu rămâne inactiv, ci începe să se miște și să activeze.

Lucrurile au mers la început foarte greu, căci aceia cari practicau sportul erau risipiți în diferite societăți ungurești, bine organizate și sprijinite din belșug de autoritățile lor, cari au înțeles binefacerile educațiunii fizice, prin sport.

Antrenamentele tineretului român din Arad și împrejurimi se făceau pe maidanele orașului, unde însuflețiii jucători își duceau porțile în spinare, dar de unde vigilența pătimeaș a polițiștilor maghiari îi alunga.

Numai după multe străduințe s'a putut înjgheba o echipă mai omogenă de football în orașul nostru. Acest fapt s-a petrecut în anul 1912.

Primul concurs de football între echipa arădană și »Petru Maior« din Budapesta s-a dat tot în acest an și s-a jucat pe terenul ce să găsește și astăzi în strada Teodor Serb. Rezultatul a fost dintre cele mai mulțumitoare. Îndeosebi cel moral a dat satisfacție.

La acest meci a asistat tot ce Aradul avea mai bun și mai românesc. Mișcarea sportivă a prins, iar sprijinul n-a lipsit din partea intelectualilor din această localitate, în fruntea cărora era P. S. Sa Episcopul Ignatie Ioan Papp.

Baza s-a pus. Și iată că la 24 August 1913 românismul arădan ține prima adunare de constituire pentru o societate sportivă.

»Gloria« este numele înjghebării sportive arădane.

În aclamațiunile celor prezenți s-a ales următorul comitet: Președinte: dr. Gh. Crișan, v.-președinte: dr. Avram Sădeanu, secretar: Remus Moldovan, casier: Eugen Ciorogariu, controlor: Vasile Avram, juriconsult: dr. Alex. Stoinescu, medic: dr. Ștefan Tămășdan, econom: Aurel Ciungan. Membri în comitet:

dr. E. Veliciu, Sava Șeviciu, Bazil Moga, Vasile Boneu, Ioan Șiștarovețeanu, Ioan Pinte, Gheorghe Ferdinand, Adrian Lazar, Nicolae Moldovan și Gh. Ienciu.

Statutele votate de această adunare generală în care s-a pus baza primei societăți sportive din Arad au întâmpinat mari greutăți până la aprobare. Abia în anul 1914, luna Maiu, s-a primit aprobarea lor, din care cauză manifestările sportive ale »Gloriei« se făceau sub numele de: »Tinerimea sportivă română«.

Prima activitate mai de seamă a Gloriei, adică a »Tinerimei sportive române«, s-a desfășurat în Dumineca de 7 Septembrie 1913, după inaugurarea școlii diecezane de fete »V. Stroescu« (Internatul de fete de astăzi), la care a luat parte tot ce avea Aradul mai select.

S-a jucat cu această ocaziune matchul de football »Petru Maior« — »Tinerimea Sportivă Română«. Rezultatul tehnic s-a încheiat cu 3:0 în favorul studenților, iar încasările materiale au depășit suma de 600 cor. ceea ce pentru acele timpuri trecea drept o sumă foarte însemnată. Rezultatul moral însă a depășit orice închipuire. Românii intelectuali atât din acest oraș, cât și din restul județului au sprijinit cu toată căldura acțiunea sportivă a acestui tineret și toate manifestările lui.

Pentru a arăta și compoziția primei echipe românești din Arad, dăm formațiunile care au jucat cu această ocaziune:

Petru Maior: Hossu I., Ciurcea, Românul II., L. Hălmăjanu, Belu, Nicolaieviciu, Suciu II., Leucuța II., Leucuța III., Suciu I., Românul I.

Gloria: Ciungan, Rusu, Petica, Lazarescu, Nichin, Ilisie, Turcu, Ambrus, Ferdinand, Șirian, Morariu.

Pentru a se putea antrena echipierii Gloriei, mai târziu, după multe și nesfârșite rugăminți, Societatea sportivă din localitate (SGA) ATE s-a învoit, pentru o chirie anuală de 400 cor., să permită antrenamentul pe terenul său. Faptul s-a petrecut la 19 Maiu 1914.

Când jucătorii români se prezentau pentru

a-și face antrenamentul, terenul niciodată nu era liber, iar sportivii maghiari cu batjocuri și huidueli își onorau camarazii lor români, pentrucă și-au format echipă românească.

Astfel că tot maidanele orașului îi găzduiau mai liniștit.

Mișcarea sportivă a Românilor, cu toate asupririle, n-a putut fi distrusă, căci iată, în anul 1914, la Orăștie se organizează prima »Olimpiadă« a tuturor societăților române din orașele ardelen.

31 Maiu și 1 Iunie 1914, sunt zilele primei manifestări sportive a tuturor Românilor de dincoace de Carpați.

»Gloria« a luat parte cu toți sportsmenii săi la aceste mărețe întreceri, organizate de »Clubul Sportiv Ardelean« din Cluj și la care s-au mai prezentat și celelalte grupări ale tineretului nostru românesc, ca »Petru Maior« din Budapesta, »Clubul Sportiv« Orăștie și »Șoimii« din Sibiu.

În program au fost fixate toate ramurile sportului practicate pe atunci: Footballul, atletismul, luptele greco-romane, gimnastica la aparate, scrima etc. au fost punctele de concurență între cluburile mai sus arătate.

Cu această ocaziune s-au obținut rezultate multumitoare. În special »Gloria« a câștigat la football împotriva studenților din Budapesta »Petru Maior«, cu 3:2.

Ciorogariu Eugen, la scrimă se clasează la locul II.

Gimnastica aduce »Gloriei« cele mai desăvârșite succese, prin atleții Turcu și Oprean, cari câștigă primele două locuri.

Lupta greco-romană, rezervă lui Hara locul II și pentru Dulhaz același premiu, la categoria ușoară.

Războiul mondial, care a izbucnit în acest an, a pus capăt atât de frumoaselor porniri sportive la Românii ardeleni, cari însă și-au reluat activitatea imediat ce lucrurile au căpătat cea mai fericită înfățișare pentru rosturile noastre naționale.

Ioachim Dabiciu.

Figuri arădane contemporane.**George Hârgot.**— **Prim-președintele tribunalului Arad.** —

Dacă un personaj proaspăt descins în Arad și dornic să cunoască oficialitățile ar nimeri la tribunal și, întâlnindu-l întâmplător pe vre-una din săli pe d-l Gh. Hârgot, l-ar acosta, întrebându-l cu importanță:

— Domnule! Sunt... X. Vizitez Aradul și aș vrea să cunosc pe primul președinte...

— d-l Hârgot, surprins în flagrant delict de jenă acută, s-ar scuza cu timiditate plină de regret:

— Imi pare nespuse de rău că nu vă pot fi de folos... Dar, vedeți, și eu sunt întâmplător pe-aici... Nu prea cunosc...

Și s-ar furișă neobservat spre eșire.

Dar dacă același personaj ar fi introdus de un oarecare în cabinetul primului președinte instalat la biroul său de lucru, mai înainte ca prezentatorul să-și fi terminat recomandările de rigoare, cel prezentat va simți o mână strângându-i-o cald pe a sa, doi ochi îndatoritori, plini de bunăvoință și de prietenie, mângâindu-i fața — și un glas dulce, natural, înbiindu-l, ca și cum l-ar fi cunoscut de ani de zile:

— A! Domnia-Voastră, domnule X? Sunt încântat de onoarea ce ni-o faceți și aș fi nespuse de fericit să vă pot fi de folos... Vă rog, vă rog luați loc!

..... De unde-o fi învățat acest răzeș, fiu al Băii-de-aramă a Mehedințului, politețea și modestia?! Dacă modestia și politețea se pot cumva învăța....

L-am cunoscut pe d-l Gh. Hârgot cu ani în urmă... Tocmai devenise vacant locul de primpreședinte. L-am întâlnit într-o seară la un prieten comun și am plecat împreună. O ploaie mărunță și rece de toamnă ne-a apropiat mai mult decât mi-aș fi îngăduit, sub aceeași umbrelă. Această intimitate m-a stimulat:

— Permiteți-mi, d-le Hârgot, să vă anticipez felicitările mele. Se vorbește tot mai insistent de numirea *Dvoastre* ca prim-președinte al tribunalului...

— O, Domnule... (d-l Hârgot numește totdeauna profesiunea sau titlul academic al interlocutorului și vorbește numai la plural) — sunteți prea drăguț. S-ar putea întâmpla cecace spuneți Dvs. și nu zic că nu m-ar bucura, dar vedeți...

— Dar, domnule președinte, sunteți cel mai indicat. Vechimea Dvs. în magistratură, experiența, raporturile Dvs. sociale...

— Poate că aveți dreptate, dar...

— Bine, dar acestea sunt titluri în fața cărora orice altă aprehensiune trebuie să capituleze.

... Vedeți, așa o fi, dar poate că e cineva care ar râvni cu tot dinadinsul la această situație. N-aș vrea să-l supăr...

În timpul alegerilor legislative, primul președinte al tribunalului este de drept președinte al biroului electoral, înzestrat cu puteri discreționare.

În chiar ziua alegerilor pentru Cameră, la una dintre secțiuni distribuirea cărților de alegător nu s-a putut face cu toată atenția. Unii dintre alegătorii suburbani au rămas fără cărți, — fapt care putea leza interesele de candidat ale unui tânăr inginer plasat spre coada listei guvernamentale. Acesta, după apăstate proteste în fața președintelui secției de votare, se repezi în mașină și porni cu 60 Km. pe oră spre tribunal. Șase uși rămaseră deschise în urma lui, până se opri cu pălăria în cap, cu mânușile, bastonul și un teanc de ziare în mână, în fața biroului primului președinte:

— Domnule președinte, e un adevărat scandal ceace se petrece la secția... Sute de oameni, Români de-ai noștri, nu-și pot exercita sfântul lor drept de vot... Această situație intolerabilă...

Cu calmul său de totdeauna, zâmbitor și îndatoritor, d-l Hârgot se ridică de la birou și întâmpinând pe candidatul paraponisit, îi întinde mâna:

— Am onoare să vă salut, d-le inginer. Apoi, făcând semn servitorului rămas perplex în cadul ușei: — »băiete, ia te rog pălăria și bastonul domnului inginer...«, și continuă prevenitor, oferind vizitatorului cel mai confortabil fotoliu:

— Vă rog, faceți-mi plăcerea să luați loc!

Viitorul deputat stopă! își lasă pălăria și bastonul în mâinile servitorului, teancul de gazete pe masă, mânușile în buzunar și, confuz, se așază în jilț...

— Cald, foarte cald astăzi, domnule inginer.

Doriți un pahar cu sifon?... o limonadă?

— Vă mulțumesc, n-ași vrea să vă...

— O, deloc! Imi face plăcere să vă servesc. Sunteți doar *la mine!*... — »Băiete, adu

te rog un sifon rece și două pahare...» Apoi, așezându-se:

— Și-acum vă stau cu totul la dispoziție, domnule inginer...

Di Gheorghe Hârgot, obligat de lege să fie bătrân (e prima dată când dsa nu vrea să recunoască legea) iese la pensie și părăsește Aradul. Se retrage în casa părintească și la moșiară sa de la Baia-de-Aramă, — un cuib de vrednicie, de bună cuviință și de omenie patriarhală.

Mai zilele trecute a venit să-și ia rămas bun de la colaboratori, prieteni și cunoscuți. Întâmplător, l-am însoțit câți-va pași pe Corso. Întâlnim cunoscuți. În ciuda vârstei, d-l Hârgot vede departe, astfel că nimeni nu-i poate preveni salutul. Iată un director de instituție:

— Am onoare să vă salut, domnule director!

Un magistrat subaltern: — Respectele mele, domnule judecător! Apoi: Vă salut, domnule profesor! — Am onoare, domnule sublocotenent! — Sărut mânuțele, coniață!...

La un colț de stradă, un prieten apropiat se repede cu brațele deschise:

— Bine-ai venit, *nene* Iorgule!

— Bine: te-am găsit, *puile*, ce mai faci? Și nenea Iorgu îl îmbrățișează cu lacrimi de bucurie în ochi.

Domnule prim-președinte Hârgot, dați-ne voie ca măcar acum, la plecare, să ne exprimăm sentimentele ce vi le nutrim, spontan, fără nici o îngrădire formală:

— Să trăiești mulți ani fericiți, *nene* Iorgule!

(a. c.)

ACTUALITĂȚI

TEATRUL ROMANESC începe să se afirme în Arad prin ceea ce are el mai serios și prin ceea ce îi poate reliefa adevărata lui valoare.

Epoca de glorie a lui Tănase-Lizica Petrescu a început să apună. Eră și timpul.

Tănase s-a dovedit a fi un admirabil regisor al opiniei publice din anii postbelici. Crezul lui »artistic«: varieté-ul, muzica ușoară »en vogue«, gluma pornografică, nudismul scenic și apoteoza finală în nota pateticului național, au fost ani de-a rândul punctul de atracție al periferiei urbane și al unei anumite părți din »inteligenta« provinciei. Nimic din ceea ce ar fi putut constitui un »număr« senzațional n-a fost neglijat de acest ingenios cabotin, bun cunoscător al psihologiei multimei, — și nimic din ceea ce Tănase a exploatat scenic n-a fost infirmat de gustul și nivelul estetic al publicului său spectator. Cei cari au avut ocaziunea să scruteze configurația sălii de teatru garnisite până la ultimul »fotoliu de orchestră« — ad-hoc improvizat — la reprezentațiile »Cărăbușului«, și-au

putut de seama de etnicul românesc arădan în totalitatea lui rustică — și ca baștină și ca mentalitate.

Dar iată că Tănase intră în serie neagră. Provincia nu-i mai asaltează casa de bilete și nici periferia nu-i mai încurajează excentricitățile scenice și verbale. Tănase începe să se perimeze...

Ocazie ce nu trebuie să scape teatrului serios. Și pe care a prins-o cu oportunitate artistul R. Bulfinski. Reprezentarea lui *Samson* pe care ne-a oferit-o turneul Bulfinski, a fost un spectacol demn prin care arta dramatică și-a recuperat drepturile sale pe o scenă provincială iar publicul spectator a fost selecționat după aptitudinile sale estetice.

Asemenea gen de spectacole în concordanță cu adevărata artă dramatică ni-l anticipase turneele companiei Bulandra, singura trupă de teatru care și-a acoperit, totdeauna, deficitul de casă prin excedentul artistic al scenei. Turneul Bulfinski a verificat potențialitatea artei dramatice a Capitalei pe modestele scene provinciale. Reprezentația trupei Bulfinski a fost ceea ce cunoscătorii au dreptul să numească *teatru*, —

fapt care ne obligă și pe noi față de *artist*, spre deosebire de atâția alți *actori* cari pătrund în culisele teatrului nostru numai pentru a trage sforile cu care joacă pe bieții spectatori ca pe niște simple marionete... plătitoare.

Sezonul turneelor teatrale ale anului în curs a fost onorabil inaugurat cu *Samson*.

REALIZAREA »CERCLUI ROMANESC ARADAN«, continuă să preocupe opinia publică a orașului nostru. Pentru strângerea primului »fond comercial« de un milion, inițiatorii vor lansa în curând un prospect de emisiune care va fi semnat, ni se spune, de cele mai reprezentative figuri ale societății românești din Arad, în calitate de membri fondatori. Este un fericit prilej pentru noi de a vedea adunați la oaltă, în jurul unei idei pe cale de împlinire, pe cei mai de seamă oameni ai ținutului acestuia. Și mai fericită este constatarea că atunci când e vorba de interese obștești sau de realizări menite să promoveze încheierea solidarității românești, dispar și deosebiri de concepție, și diferențierile de clasă socială și chiar desensiunile politice...

»Cercul românesc arădan« se înfrupă sub frumoase și pline de nădejde auspicii...

Ion Vornicu.

Când mă credeam stăpân, ca niciodată,
Pe pagina cu „cronica rimată“,
Primii avertisment, că-s obligat
Să cânt pe struna ordinului dat! —
Să mă explic, putându-se prea bine
Ca mulți să nu'ntelegă — așa ca mine —
Ce e „pro domo“ ăla, scris în lege
Fiindcă, de „Hotarul“ înțelege
Să-și aibă și-un program!... Cu-alte cuvinte,
Cel ce-ar dori de acuma înainte
Să dovedească-un spirit ne'ncadrat
Intr'un tipic de om civilizat,
Din cauza „pro-domului“, nu poate
Să-și pună ce gândește și sub roate!
(Sub roate de tipar, să fiu precis)
Precum vedeți cam multe mi-am permis
In chestiunea asta delicată;
Dar nu pricep, idee încadrată
In formă definită-anticipat,
Când spiritul nu este aluat
Și nici comun nu are cu piftia,
Măcar cât talent are Crevedia!...

Eu unul imi respect gândul întreg
Și deci, am să mă fac că nu'nteleg
Nimic din ce grăește-avertismentul,
Cu riscul de-a-mi vedea chiar testamentul
Făcut!... Auzi minune că de-acum
Sunt obligat să bat mereu un drum

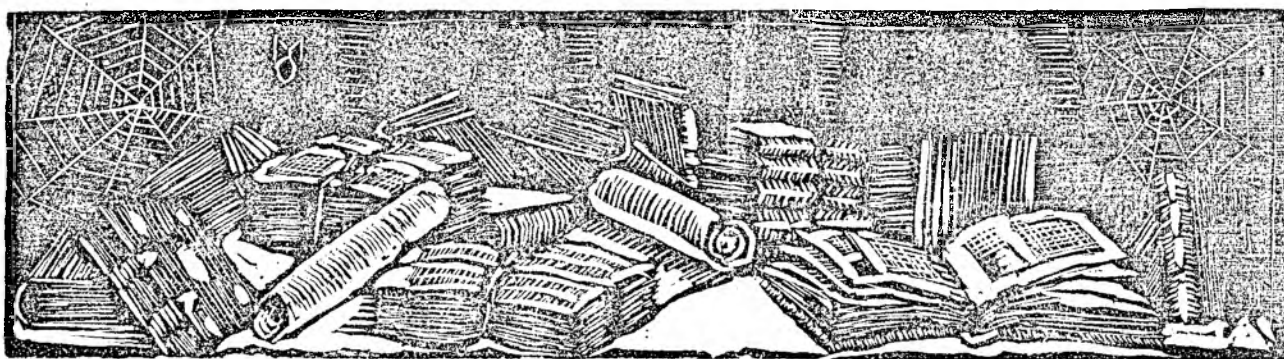
Croit la milimetru și ornat
Cu numele mai știu cărui prelat!...
Eu n'am venit pe lume conceput
Așa cum tata, poate, m-ar fi vrut!
M-am deslegat din lumea în abstract,
In baza unei legi — sublimul act,
Pe care-l facem toți nitam-nisam,
Cu scop fixat, dar fără de program! —

Program are guvernul și că-l are
Vedem cu toții azi, cât e de tare!
Programe au șomerii! dimineța
Cu ochii'nghit, flămânzi, întreagă piața!
Program are Costică-Argetoianu
Și'n școală'nvață-acum Georget Brătianu
Un altul mai cu moț și ca școlar
S-a declarat întâiul „căciular“!
Programu-i bun la teatru, mai ales
Când subiectul piesei e ne'nțeles . . .
(Vă'nchipuiți ceva de Eftimiu,
Cu un erou de speța lui Maniu)

„Hotarul“ și program! ... Zău, mi se pare
Că totul nu-i decât o vorbă mare,
In care autoru-a urmărit
Să fie, cel puțin acum, cetit . . .
Eu am avut curajul și mi-am zis:
„De-i scris așa, după program e scris!“.

PAN.

CĂRȚI - REVISTE

Eugeniu Speranția :

Problemele sociologiei contemporane.

Sociologia își revendică azi un loc de înțaietate în gradația celorlalte științe și își justifică acest titlu întrunind, în cadrele ei, un vast raport de preocupări sociale. Dela Auguste Comte, considerat părintele sociologiei, această știință a evoluat în ritm accelerat, reușind a număra azi un strălucit număr de reprezentanți, printre ultimii citând pe Em. Durkheim, George Tarde, Ch. Bouglé, etc.

Opere sociologice în românește nu cunoaștem multe, lipsă care urmează să o îndeplinească d-nii Tr. Brăileanu, M. Ralea, Petre Andrei, Eugeniu Speranția și Tr. Herseni, considerați drept cei mai indicați profesori în materie de sociologie.

Dl. prof. Eugeniu Speranția continuă să ne ofere câte o carte din domeniul acestor cercetări, ultima purtând titlul »Problemele sociologiei contemporane«. În primele pagini, autorul definește gândirea și faptele sociale, apoi preocupările sociologiei, utilizând termenul »curiozității« individual de a pătrunde în ansamblul faptelor semenilor, și cuvântul »determinism« pentru a ne arăta formula de bază a sociologiei.

Acest determinism a fost susținut de Auguste Comte, afirmând influența ideilor filosofice asupra faptelor sociale în dezvoltare. H. Spencer a enunțat determinismul organicist și evolutiv, adică biologic. Școala socialistă a lui K. Marx a descoperit determinismul economic în explicarea fenomenelor sociale.

Vilfredo Pareto și G. Tarde au lansat ideea unui determinism »psicho-fiziologic« și »psihologic«, ultima noțiune implicând fenomenul imitației, celebra teorie a lui G. Tarde. După Em. Durkheim avem o sociologie inde-

pendentă, societatea fiind, în acelaș timp, o realitate imaterială și obiectivă.

Un punct opus sensului determinismului de mai sus, îl susține W. Diltey, cu formula punctului de vedere al »istoriei intelective«.

Capitolul II. despre obiectul sociologiei, cuprinde explicația societății, a realităților sociale și metodelor sociologiei. Individul, după Em. Durkheim, și familia, după H. Spencer, sunt primele elemente ale societății. Primul, însă, ajunge mai târziu la concluzia supra-individualismului în definiția societății.

Dl. E. Speranția ne înfățișează două teze, deduse din compararea diferitelor caracterizări emise asupra faptului social: a). nominalistă, adică individul inițiator al acestui fapt, un fel de concepție materialistă; b). universalistă, sau teza (idealistă) spiritului colectiv, determinant în formarea conștiințelor individuale. G. Simmel, L. von Wiese și G. Tarde sunt nominaliști, ultimul evoluând spre teza universalistă, distingând o viață socială spirituală și supra-individualistă. Em. Durkheim, apărându-și formula că societatea este o realitate imaterială, afirmă că idealurile constituie domeniul propriu al sociologiei.

Cu ajutorul unor figuri în text, autorul ne demonstrează deosebirea existentă între Durkheim și Tarde, asupra rolului valorilor și intervențiilor în societate.

În cap. II. probleme speciale sau factorul ideal (axiologic) întâlnim urmarea secțiunii III, cap. I, care cuprinde concluziile influențelor factorului axiologic și antropologic, influența rasei și elementului bio-fiziologic asupra nașterii și structurii factorului ideal, definit o »manifestare a dinamismului vital«. Aici, autorul analizează părerile lui Bouglé, Ma-

jewski, Espinas, H. Ahrens, De Greef, Th. Eimer, L. Weber, René Hubert, în legătură cu acest capitol.

Între manifestările spiritului și cele biologice există un raport de influență reciprocă, fenomen pe care sociologia nu-l înregistrează decât ca o constatare. În noțiunea de conștiință intră, pe lângă elementul intelectual pur, și alte nuanțe afective, voluntare. Constatarea aceasta e evidentă analizând structura »mulțimii« și »publicului«. Formarea deplină a societății e rezultatul »forțelor și atitudinii« spirituale, ale individului. Tot așa, formarea personalității suferă influența complexă a factorului ideal.

Repercursiunile factorului antropologic asupra celui axiologic pot fi stabilite prin numărul și densitatea populației, condițiunile fizice exterioare, particularitățile individuale și de rasă.

După Em. Durkheim sporirea populației avansează cadrele diviziunii muncii, fapt care dominează conștiința colectivă și slăbindu-i concretitudinea, dar și individul nu mai suferă o constrângere atât de puternică din partea »reprezentărilor colective«.

Condițiunile fizice cari influențează viața socială sunt diverse: climat, bogății, etc.

Particularitățile ființei umane autorul le împarte în generale, rasilor și individuale, și capitolul acesta este foarte interesant tratat. Dar spațiul nu ne permite a ne extinde prea mult.

Cartea d-lui Eug. Sperantia o recomandăm tuturor acelor cari doresc să cunoască noua orientare a sociologiei.

(i pg.)

George Sofronie:

„Dreptul Statului de a declara războiu“.

În »Arhiva pentru Știința și Reforma Socială« anul XI. Nr. 1/2 a apărut sub semnătura eminentului internaționalist, dl. profesor universitar George Sofronie, un bine documentat studiu despre dreptul Statului de a declara războiu.

Data fiind importanța acestei probleme — în urma ultimelor acorduri internaționale, prezentând totdeodată și o vădită actualitate, ținem să ne ocupăm de acest interesant studiu.

În ce privește evoluția istorică a dreptului Statului de a declara războiu, autorul o împarte în două mari perioade: a). înainte de pactele din 28 Iunie 1919 și 27 August 1928; b). sub regimul acestor pacte.

În dezorganizarea și anarhia suveranităților, care domina comunitatea internațională înainte de Pactul Societății Națiunilor, dreptul Statului de a declara războiu se considera ca un drept nelimitat și incotrolabil, prerogativă a suveranității absolute și de esență divină

înainte de 1848. Concepția suveranității absolute era atât de puternică și dreptul Statului de a declara războiu atât de des întrebuintat pentru rezolvirea conflictelor internaționale, încât teoria lui »justum bellum« a trebuit să cedeze. Conferințele dela Haga din 1899 și 1907 reprezintă o etapă culminantă spre a jungerea la o procedură pacifică.

Dela războiul limitat și rațional din secolul al XVIII-lea se trece la cel național din secolul trecut și, apoi, la cel de uzură din secolul actual.

Prin noua concepție a suveranității — după dreptul internațional modern, a cărui sorginte, în mare parte, este Pactul Societății Națiunilor, — dreptul Statului de a declara războiu apare considerabil limitat. De fapt, acest drept — odinioară sacru — nu este complet abolit prin Pact, ci numai războaiele sunt împărțite în două categorii: legale și ilegale. Bine înțeles, calificarea lor se face după respectarea sau violarea prevederilor Pactului. Solidaritatea Statelor pentru combaterea războiului, cât și sancțiunile legiferate prin Pact, cată a împiedica războaiele ilegale.

Pactului Societății Națiunilor i-au urmat o serie de convenții, încheiate între două sau mai multe State și denumite »pacte de neagresiune«, cari tind la abolirea războaielor de agresiune, prin obligațiunea semnatarilor de a nu recurge niciodată la acest gen de războiu în conflictele dintre ei, ca fiind considerat cel mai grav dintre toate felurile de războaie.

Mai important, desigur, în această materie, este Pactul Briand—Kellogg din 27 August 1928, pentru punerea în afară de lege a războiului, ceea ce înseamnă un mare pas spre abolirea completă a lui.

Autorul indică dezideratele cari se impun, în viitor, pentru a se putea desăvârși proscrisarea războiului în general. Acestea, foarte logice, ar fi limitări crescânde ce ar trebui aduse acestui mijloc de distrugere a civilizației. Dar, aceasta ar fi posibil prin Societatea Națiunilor, numai dacă Instituția dela Geneva ar da dovadă de mai multă vitalitate, imprimându-i-se astfel un caracter de mai mare încredere în realizarea scopurilor pentru cari a fost creată. Un minimum de securitate pentru State, până la rezolvirea acestei grele probleme, este, desigur, necesar.

Studiul dlui profesor George Sofronie, completat cu un altul despre ultimele pacte asupra definirii agresorului, poate servi ca îndreptar în materie pentru toți acei cari se interesează de progresele realizate de dreptul internațional public.

(m. i. șt.)

G. Bogdan-Duica :**Ioan Barac.**

O carte de studii a dlui Bogdan—Duică, ne-am deprins a o privi totdeauna drept un amuzament ales. Studiile dsale sunt rodul celor mai minuțioase cercetări, iar acolo unde d. Bogdan—Duică întâlnește un cercetător la acelaș subiect, putem anticipa victoria eruditului prof. universitar dela Cluj. Regretăm doar faptul că în toate aceste acțiuni d. Bogdan—Duică pune un prea nuanțat accent de patimă.

E cazul cărții de care vorbim aci, trimisă nouă, credem, spre recenzare. Un prof. secundar dela Brașov, d. Ion Colan, voin să devină neapărat și critic, și-a ales cercetarea lui Ioan Barac, născut la 1777 și mort în etate de 65 ani. Acest Ioan Barac, fost mai întâi învățător la Agrig, s-a stabilit la Brașov unde pe lângă avocatură, îndeplinea și funcția de translator. De unde d. Ion Colan văzuse în acest fiu de preot român, un scriitor nemuritor luându-i ca bază numeroasele opere, începând cu »Istoria frumosului Arghir« și sfârșind cu »Pruncii părăsiți«, în studiul dlui G. Bogdan—Duică ni se prezintă un simplu traducător, mai puțin chiar decât mediocru. Operele rămase dela Barac, după criticul clujan, sunt lipsite de orice fel de interes, iar despre realizarea lor stilistică, dsa zice: »Mai observ

numai că și aici stilul lui Barac este uneori foarte neglijent, până la gradul de a scrie paștet, ștuc (nemțism îngrozitor), șteand și altele (pag. 96).

Dar d. Bogdan—Duică nu are atât cu Barac, cât are cu nefericitul critic brașovean. Acuzându-l de lipsă de scrupulozitate în cercetarea opărilor și manuscriselor rămase dela Barac, temutul critic dela Cluj scrie la pag. 144: »Este sigur că d. Colan nu a cetit cu atenție nici »Viclejugul fetesc« pentru că, cetindu-l n'ar fi putut afirma că »Vicleșugul femeesc«, face parte din puținele scrieri originale ale lui Barac«, Și câte apostrofe de felul acesta nu întâlnim în cartea dlui G. Bogdan—Duică!...

Cetirea studiilor dsale, în cele 168 pagini, ne-a făcut o dovadă în plus că autorul este un neîntrecut cercetător al trecutului nostru literar, din care cauză — credem noi — nu mai are forțele necesare să poată intercepta în justă valoare, evoluția — pripită poate — în acelaș domeniu.

D. G. Bogdan—Duică s-a încălțit, până la rătăcire, într-o epocă demnă de muzeu și sunetul frazei de azi i se pare cu totul strein, chiar când muzicantul ei este socotit un remarcabil talent. Admirându-l până în aceste praguri, trecem obrăsnici în lumea în care dsa refuză să intre. (a. n.)

REVISTE**„Revista Institutului Social Banat-Crișana“.**

(Timișoara, Anul I. Nr. 2—5, 108 pag.)

Se ivesc semne tot mai stăruitoare, că energiile intelectuale izolate, prind a-și înțelege rostul și, părăsind drumul frământărilor sterile, încep să se organizeze în vederea cunoașterii și ridicării românești la această graniță. Este și cazul »Institutului Social Banat—Crișana«, care, prin revista sa ne prilejuește un reconfortant sentiment de încredere în ceea ce se poate realiza în acest an și prezintă, prin volumul recent, un bogat material în legătură cu problemele românești locale.

Prima parte, — conferințe și studii — aduce interesante contribuții, remarcabile și prin actualitatea lor. De relevant sunt constatările dlui Sabin Evuțian în studiul »Aspecte de politică școlară în Banat și Crișana«. Dsa, bazat pe un minuțios aparat statistic reprezentat în sugestive tablouri grafice și diagrame, arată că, »stăpânirea românească, spre deosebire de cea maghiară, a integrat minoritățile dela

granița de vest, în toate drepturile lor, la o viață culturală proprie«.

Cu aceeași ținută obiectivă — și sprijinit pe date oficiale furnizate de anuarele școlare — d. Ascaniu Crișan, dir. liceului »Moise Nicoară« din Arad, studiază fluctuația populației școlare la acest liceu, făcând clovente comparații cu situația rezervată Românilor în era maghiară. Și de aici se desprinde politica de largă libertate și conciliațiune, de care se bucură minoritarii în liceele noastre unde, prin numărul lor, dau dovadă că nu sunt amenințați cu desnaționalizarea. Din statisticile prezentate de d. Crișan se mai observă însă că elementul românesc dela sate, începe să fie tot mai slab reprezentat în școala secundară. Explicând acest fenomen, dsa exprimă părerea că noi, fiind un neam de țărani, pătura noastră conducătoare trebuc reinviată prin virtualitățile satului românesc. În acest sens, dsa

emite câteva sugestii pentru înlesnirea ascensiunii elementelor distinse dela sate, spre liceu și școli superioare.

Părintele protopop dr. Ștefan Cioroianu arată »cauzele sufletești ale descreșterii populației române din Banat«, depopulare constatată și de d. dr. C. Iacobi, într-o comunicare făcută institutului.

D. Mihail Feneșanu încheie studiul despre »criminalitate«, dând și observații asupra ținuturilor bănățene; iar d. Octavian Lupaș întregeste prezentarea figurii arădane, a lui Mircea Vasile Stănescu.

De relevat și celelalte studii, cum sunt: »Importanța creșterii și exportului de animale în Banat«, de dr. P. Nemoianu; »Problema minoritară și criza economică« de dr. Cornel Groșoreanu și »Proiectul codului penal ca operă națională de unificare legislativă« de d. Vasile M. Dimitriu.

În partea II. se arată activitatea secțiunilor, manifestată în comunicări interesante făcute Institutului, cari sunt tot atât de contribuții la limpezirea problemelor discutate.

Partea III. este destinată pentru recenzii și însemnări. Sunt prezentate cu claritate și distincție diferite cărți și publicații, sunt comentate unele curente, ce stăpânesc în ultimele

vremuri spirituale.

În total, revista dă dovada că la acest Institut se lucrează temeinic și scopurile propuse vor fi bine servite. (m. p.)

—

AZI — revista scriitorilor tineri, ce încă dela apariția din anul trecut sub conducerea d-lui Zaharia Stancu, a dat lucruri de tinerescă originalitate, trecând sub egida »Asociației Scriitorilor Independenți«, promite să apară cu regularitate de acum înainte la începutul fiecărei luni. Am primit-o cu frățească simpatie încă de la primul ei număr, când a vădit o precupare serioasă în problemele sociale și culturale de actualitate și a căutat numai promovarea tinerilor talente, ce nu-și puteau afla loc în îmbătrânitele reviste contemporane. Revista punând la îndemâna tinerilor un volum compact de aproape 100 de pagini cu un preț minim de 20 lei, a năzuit de la început să fie în linia vremii exponenta entuziasmului și talentului tineresc. Toți colaboratorii celor 100 de pagini sunt sub 30 de ani. E revista vigoriei tinerești, singura potență sufletească ce poate imprima talentelor, curajul deschiderii unor orizonturi noi. Noi îi dorim, frățește, viață lungă și spornică. (m. ol.)

INSEMĂNĂRI

SCRIITORII ROMANI INDEPENDENȚI, își continuă tot mai accentuat descălicarea în Ardealul românesc, întemeind noi cetăți de răspândirea culturii. Primirile dela Oradea și Timișoara, ne-au făcut dovada celor mai elocvente triumfuri, înlănțuite nesimetric, ca tot specificul care ne caracterizează. La 19 Noembrie vine rândul Aradului și suntem siguri că aici scriitorii români independenți, se vor simți mai acasă, ca nicăeri, poate.

Facem această anticipație, pentru renumele centrului cultural al Aradului și mai ales bazați pe interpretarea pe care arădanii au început s-o dea ritmului cultural al acestui ținut.

Răzvrățiții Centrului — răzvrățiți nu din ură, ci din prea mare dragoste de provincia prea lovită ca să se mai poată răzvrăți — ne vor găsi aici alături de ei, fără nici un fel de condiție și numai cu recunoștință.

Aradul cultural se încadrează în ritmul nou al revoluției spirituale, ca simplu soldat și fiindcă zarul l-a așezat în margine de țară, se crede și unul dintre cei mai conștiințioși.

Descălicarea spiritului național, aici la

frontieră, merită pentru ziua de 19 Noembrie o atenție ieșită din comun și »Ateneul Popular« — gazda reprezentanților gândului scris — face apel tuturor societăților culturale din acest ținut, să-l sprijine într-o acțiune, care se răsfrânge asupra intereselor a tot ce se încadrează în cultură.

PETER NEAGOE, este scriitorul cu mare renume în masa cetitorilor din țările Americii. Nu destul de disciplinat față de legile americane, a fost nevoit să-și publice o parte din cărți în tiparnițele Londrei. Ce anume au cuprins cărțile lui, ca să nu poată cunoaște greutatea rotativelor din țara cunoscută drept cea mai libertină?!...

Nimic altceva decât viața satelor ardeleni din jurul Sibiului, căci Peter Neagoe e român mânginean. În Europa, Panait Istrati ... iar dincolo de ocean Peter Neagoe! Știut-a oare diplomația noastră să facă apel la românul Neagoe, în acțiunile în care interesele noastre au fost puse în discuția poporului american?

Nimic nu ne indică așa ceva, ba ceva mai mult: avem informația crudă, că românul Pe-

ter Neagoe nu-i cunoscut nici de un consul oficial român, trimis pe bani grei, să ne reprezinte peste ocean.

Opera lui Neagoe este numeroasă și destul de variată. Asupra ei vom reveni mai pe larg în unul din numerile noastre viitoare.

(a. n.)

»ATENEUL POPULAR ARĂDAN«, și-a avut înaintașul pe-aceste meleaguri. Ni-o spune cartea »Ioan Barac«, a dlui Bogdan—Duică, în care cetim la pag. 31: »La Arad era vorba ca în anul 1833/34 să se întemeeze așa zisul »Cabinetul muzelor române«, care să publice an de an câte două volume de »cărți interesante« și un jurnal »Ateneul național«. Așa informează »Foaia pentru minte«, 1838, p. 138. Dacă Ateneul ar fi apărut ar fi fost cu câțiva ani mai vechiu decât »Gazeta Transilvaniei«.

Vedem deci, cum în urmă cu o sută de ani, înaintașii noștri de-aici, în frunte cu Alexandru Gavra, puneau la cale ceva, care s-a putut înfăptui numai în zilele noastre. Documentarea nu poate decât să ne onoreze. Cu acest prilej ne descoperim și continuitorii unei tradiții, denumirea de Ateneu îndrituindu-ne s-o facem.

POEZIA nu mai are nici un fel de căutare. Ni-o spune editor după editor. Faptul nu poate decât să ne întristeze, documentându-ne tot odată rătăcirea pe care a semănat-o în rândurile cetitorilor, autorii poeziei extremiste.

Acești autori, în majoritate evrei, în dorința dizolvării a tot ce era organizat, au aruncat în sufletul pasionatului de carte, mai întâi o îndoială, ca apoi să poată distruge mai cu ușurință. Victoria ar fi fost sigură, dacă nu interveneau în luptă publicații serioase, cerând reîntronarea tradiționalismului. Din această frământare a răsărit neîncrederea cetitorului, pentru care lectura versului formează încă problemă în studiu. Reabilitarea poeziei este pe cale de înfăptuire și faptul se va produce de îndată ce se va naște poetul de mare proporție. Revistele de azi sunt în căutarea lui și alătura de ele suntem și noi. Ca și celelalte îl așteptăm, noi poate cu mai multă încredere, socotindu-ne mai neîngrădiți în obligații.

SCRIITORII ROMÂNII INDEPENDENȚI, cari sosesc la Arad în vederea șezătorii din ziua de 19 Noembrie, își vor expune cărțile și revistele la cari colaborează, în vitrina librăriei „Concordia“. Printre cei cari vor veni și-au anunțat prezența următorii: Romul Dianu, Zaharia Stancu, Dragoș Vrânceanu, Cicerone Teodorescu, Octavian Șuluțiu, George A. Petre, Gh. Tulbure, I. Valerian, Ion Th. Ilea, Dion-Mardan, Constantin Miu-Lerca, Volbură Poiană, Al. Ceușeanu, Samarineanu și Ionel Focșeneanu.

SCULPTORUL ROMUL LADEA, începe să învingă. Eram siguri de această victorie și pe noi cei de care îl leagă o veche prietenie, o asemenea știre nu poate decât să ne bucure. Cu ocazia vizitei »Scriitorilor români independenți«, la Timișoara, Ladea a format un punct principal de atracție, pentru întregul grup scriitoricesc venit din Capitală. Nu-i mai puțin adevărat că numele lui Ladea a fost afișat, odată mai mult, și cu ocazia reproducerii din revista noastră, după bustul Regelui Ferdinand.

Redactorul revistei »AZI«, excelentul poet Zaharia Stancu a și anticipat un studiu asupra lucrărilor lui Ladea, — la fel și delicatul poet Cicerone Teodorescu dela »România Literară«; iar Octavian Suluțiu, esseistul prețuit al mai multor reviste din țară, așteaptă să poată scrie despre Romul Ladea, cu întregu-i entuziasm cunoscut.

(a. n.)

GARA DECEBAL. S-a inaugurat în primele zile ale lui Noembrie, cu fastul cuvenit, în prezența autorităților respective cefeiste și limitrof administrative româno—ungare, stația terminus a rețelei căilor noastre ferate spre Budapesta, via Arad. O clădire imensă ca utilaj, monumentală ca arhitectură. — Nu credem inutil să menționăm că arhitectul este o femeie: Dra Maria Irinoiu.

Dar noua construcție a stației noastre de frontieră își depășește estimarea în bani. Așezată acolo unde este, la câțiva kilometri de actualul hotar vestic, impunătoare ca aspect, majestuoasă ca arhitectură, trainică și definitivă, gara Decebal capătă valoare de simbol. E prima cetate a autorității statului nostru în cel mai vestic colț al Țării. Aceasta o afirmă străvechiul nume dacic de pe frontispiciu și o confirmă masivitatea edificiului.

Pentru orice străin care ne vizitează, dar mai ales pentru străinul apropiat care ne privește cu ochi râvnitori, două clădiri ne recomandă, de'ndată ce a trecut linia de frontieră: grația idilică a micuței vile care adăpostește pichetul nostru de grăniceri și masivitatea stației Decebal. Prima — seduce, a doua — impune.

(a. c.)

VERSURILE POETULUI ARON COTRUS, publicate în numărul acesta al „Hotarului“, fac parte din volumul: „Horia, — poeme —“ ce va apare în curînd la una dintre marile edituri din Capitală

CUM ESTE PRIVIT „HOTARUL“

Spicuri din presă:

Braşovul literar — 10-11-12 — Aug. 1933. Braşov.

„Revista apărută sub auspiciile „Ateneului popular arădan“, umple un gol simţit de mult, la graniţa de vest. Conduşă de un grup activ dar nesubvenţionat..., aduce o contribuţie literară şi culturală care pentru început, este eu totul semnificativă...“

Flori de crâng — I. 14 — Oct. 1933. Oradea.

„... Această revistă de o rară eleganţă, tipărită în condiţiuni tehnice excelente, denotă gustul de frumos şi

estetic, care predomină comitetul... Ținând seama de bogăția materialului ce cuprinde, „Hotarul“ stă în fruntea multor semene literare.“

Progres și cultură — I. 2 — Noemv. 1933. Tg-Mureș

Dela Arad ne-a sosit grea și plină de miez revista „Hotarul“ editată de un mănunchi de cărturari cari și-au luat misiunea în serios acolo unde chiar sub vitregia trecutului au tășnit și s-au realizat atâtea năzuințe național culturale...“

Am primit la redacție:

G. Boșdan-Duică	— Ioan Barac, studii, ed. 1. Academiei Române. — Imprimeria Națională, Bc. 1933.
G. T. Niculescu-Varone	— Jocurile noastre naționale. Tip Seminarului Monahal Cernica, Ilfov, 1933.
Pimen Contantinescu	— Ausonia 2 — Cartea marel. (Ada Negri), traducere. Tip. „Cartea Putnei“ Focșani, 1932.
Mihail Manoilescu	— Românta stat Corporativ. Bibl. „Lumea nouă“ n. 5. — Tip. Modernă Bc. 1933.
Revista Lumea Noua	— II. 10. Oct. 1933.
Revista Institutului Social	
Banat Crișana	— I. 2-5 — Martie—Oct. 1933. Timișoara.
Flori de crâng	— I. 14 — Oct. 1933. — Oradea.
Freanătul	— I. 3. — Oct. 1933. — Craiova.
Progres și cultură	— I. 2. — Noemvrie 1933. — Tg-Mureș.
Mugurul	— III. 1. — Sept. 1933. — Bc.
Ideia Națională	— I. 8. — Noemvrie 1933 — Buzău.
Vestul	— Cotidian — Octomvrie — Timișoara.
Gând românesc	— I. 6. — Octomvrie 1933 — Cluj.
Scoala vremii	— IV. 8. — Octomvrie 1933 — Arad.
Deșteptarea Bihorului	— I. 7. — Noemvrie 1933 — Oradea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Lei 10.—

Tip. CORVIN, Arad.